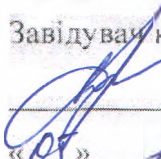

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра морського та господарського права

УДК 341.322.5

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Дубова К.О.

«05» 12 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

**«МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗБРОЙНИХ
КОНФЛІКТАХ»**

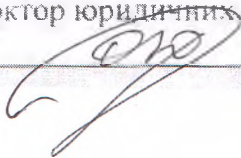
Виконав: студентка 6 курсу, групи 6512м

 Лютова О.В.

Керівник роботи:

професор кафедри морського та
господарського права,

доктор юридичних наук, професор

 Дубицький О.Ю.

Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права

Спеціальність Право

Освітня програма Право

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

О. Ю. Дубинський

(підпис)

«05» 12 2025 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студентці

Лютовій Оксані Володимирівні

(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: «МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ»

Керівник роботи професор кафедри морського та господарського права,
доктор юридичних наук, професор Дубинський Олег Юрійович

Затверджені наказом ректора № 1155-уч від «30» вересня 2025 року

2. Термін подання роботи: _____ до 04.12.2025 _____

3. Вихідні дані до роботи: монографічні видання, наукові статті, аналітичні матеріали вітчизняних науковців та практиків, Інтернет-ресурси, наукова та навчально-методична література, законодавчі й нормативні акти України, що регламентують механізми захисту прав людини в збройних конфліктах

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) _____

1. Забезпечення дотримання прав людини в збройних конфліктах

2. Міжнародно-правові та національні механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів

3. Реалізація міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини під час збройних конфліктів

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація PowerPoint на _____ слайдах

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
	Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми роботи	До 10.09.2025	виконано
2.	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмету дослідження	До 20.09.2025	виконано
3.	Складання плану роботи, опрацювання джерел	До 10.10.2025	виконано
4.	Виконання роботи	До 25.11.2025	виконано
5.	Підготовка до захисту	До 05.12.2025	виконано
6.	Захист роботи	19.12.2025	виконано

Студент Лютіва О.В.
(підпис) (ПІБ)

Керівник роботи Дубинський О.Ю.
(підпис) (ПІБ)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ.....	10
1.1. Механізми захисту прав людини: поняття, види, об'єкт захисту.....	10
1.2. Генезис механізмів захисту прав людини.....	15
1.3. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права та його взаємозв'язок із міжнародним правом прав людини.....	19
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	25
2.1. Міжнародна універсальна система захисту прав людини	25
2.2. Європейська система захисту прав людини як різновид міжнародної регіональної системи та її ефективність в умовах збройної агресії.....	31
2.3. Національні механізми захисту прав людини.....	39
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	46
3.1. Механізми реалізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в умовах збройних конфліктів.....	46
3.2. Міжнародно-правові стандарти прав людини та їх реалізація в Україні під час збройного конфлікту.....	52
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

АНОТАЦІЯ

Лютова О. В. Механізми захисту прав людини в збройних конфліктах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Випускова кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» (081 Право). – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню механізмів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту на прикладі російсько-української війни.

У результаті дослідження розглянуті та проаналізовані питання, що розкривають тему роботи, а саме: визначене поняття та зміст механізмів захисту прав людини в збройних конфліктах, історичний розвиток становлення цих механізмів захисту; досліджені міжнародно-правові та національні механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів; проаналізовані правила реалізації міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини під час війни.

У першому розділі *«Забезпечення дотримання прав людини в збройних конфліктах»* визначається поняття, види та об'єкт захисту механізмів захисту прав людини; досліджується генезис механізмів захисту прав людини; аналізується історичний розвиток міжнародного гуманітарного права та його взаємозв'язок із міжнародним правом прав людини.

У другому розділі *«Міжнародно-правові та національні механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів»* досліджуються міжнародна універсальна система захисту прав людини під час війни, європейська система захисту прав людини як різновид міжнародної регіональної системи та національні механізми захисту прав людини.

У третьому розділі *«Реалізація міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини під час збройних конфліктів»* визначаються механізми реалізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в умовах збройних конфліктів; аналізується реалізація міжнародно-правових стандартів прав людини в Україні під час збройного конфлікту.

У Висновках визначається поняття механізмів захисту прав людини в збройних конфліктах; встановлюється, що об'єктом правового захисту виступають права людини, які визначаються міжнародними стандартами прав людини; доводиться недосконалість універсальних механізмів захисту прав людини, зокрема, складність забезпечення виконання рішень Ради Безпеки ООН; з'ясовується, що розвиток міжнародного гуманітарного права став важливим етапом еволюції міжнародного правопорядку та відображенням прагнення світової спільноти поєднати військову необхідність із принципами гуманності; акцентується увага на взаємодоповнюваності універсальних, регіональних і національних механізмів, необхідності підвищення їх дієвості (зокрема в частині виконання рішень і репарацій), а також на практичній цінності участі України в міжнародних інституціях для документування злочинів, посилення відповідальності та захисту прав потерпілих.

Ключові слова: права людини, механізми захисту прав людини, універсальні механізми захисту прав людини, європейська система захисту прав людини, національні механізми захисту прав людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, збройний конфлікт, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний Суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ООН	Організація Об'єднаних Націй
Статут ООН	Статут Організації Об'єднаних Націй
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
МС ООН	Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй
Статут МС	Статут Міжнародного Суду
Женевська конвенція I / ЖК I	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях
Женевська конвенція II / ЖК II	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі
Женевська конвенція III / ЖК III	Женевська конвенція про поводження з військовополоненими
Женевська конвенція IV / ЖК IV	Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни
Додатковий протокол I	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів
Додатковий протокол II	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру
МКС	Міжнародний кримінальний суд
РЄ	Рада Європи
Статут РЄ	Статут Ради Європи
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄСПЛ	Європейський суд по правам людини
МППЛ	Міжнародне право прав людини
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МКЧХ	Міжнародний Комітет Червоного Хреста

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження зумовлена безпрецедентними викликами сучасній системі міжнародної безпеки, спричиненими збройною агресією російської федерації проти України. Збройний конфлікт, розпочатий у 2014 році та який набув широкомасштабного характеру у 2022 році, поставив під сумнів ефективність міжнародно-правових механізмів захисту прав людини та реалізацію норм міжнародного гуманітарного права.

В умовах війни особливого значення набуває дослідження механізмів захисту прав людини, їх практичного застосування і взаємодії під час збройного конфлікту. Аналіз діяльності міжнародних та національних інституцій – Організації Об'єднаних Націй (зокрема Ради Безпеки ООН, Генеральної Асамблеї ООН та Міжнародного Суду ООН), Ради Європи (Європейського суду з прав людини), а також Міжнародного кримінального суду, національних інституцій захисту – дає змогу оцінити дієвість глобальних і регіональних механізмів у забезпеченні відповідальності держави-агресора.

Значення теми визначається не лише її безпосередньою актуальністю для України, а й необхідністю подальшого розвитку міжнародного правопорядку, заснованого на верховенстві права, повазі до прав людини та принципі невідворотності покарання за воєнні злочини.

Проблематику міжнародно-правового захисту прав людини та реалізації норм МГП в умовах збройних конфліктів досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці. Історико-правові аспекти розвитку міжнародних стандартів захисту прав людини висвітлені у працях О. Сенаторової та Л. Пашинної. Я. Жукорська та В. Яцковина аналізують роль міжнародних інституцій, зокрема реформування ООН та формування універсальних стандартів у сфері прав людини.

М. Ребкало, С. Цебенко, С. Білодід, О. Розумовський та О. Ромців досліджують європейську систему захисту прав людини, підкреслюючи значення Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Проблеми міжнародно-правової відповідальності за агресію Російської Федерації проти України розкривають М. Медведєва, С. Рабінович, О. Предместніков, Р. Тополевський, В. Маньгора, В. Пилипенко, М. Падалка та М. Смирнов, які досліджують механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Взаємозв'язок між МГП і МППЛ розглядають Л. Пашинна та К. Примаков, акцентуючи на практичних аспектах реалізації міжнародних норм у воєнний період.

Питання національної імплементації міжнародних стандартів прав людини висвітлюють Д. Величко, Н. Раданович, Ж. Чевичалова, А. Крусян та О. Боярський, які аналізують роль Конституції України, воєнного стану та дерогацій від міжнародних зобов'язань.

Попри значний науковий внесок, комплексного аналізу взаємодії систем міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права, та механізмів захисту прав людини у контексті російсько-української війни досі бракує, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Мета і завдання дослідження. *Мета* кваліфікаційної роботи полягає у комплексному аналізі міжнародно-правових та національних механізмів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту на прикладі російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити поняття, види та об'єкт захисту механізмів захисту прав людини;
- дослідити генезис механізмів захисту прав людини;
- проаналізувати історичний розвиток міжнародного гуманітарного права та його взаємозв'язок із міжнародним правом прав людини;
- дослідити міжнародну універсальну систему захисту прав людини під час війни;
- дослідити європейську систему захисту прав людини як різновид міжнародної регіональної системи та її ефективність в умовах збройної агресії;
- дослідити національні механізми захисту прав людини;

- визначити механізми реалізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в умовах збройних конфліктів;
- проаналізувати реалізацію міжнародно-правових стандартів прав людини в Україні під час збройного конфлікту.

Об'єктом дослідження є механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Предметом дослідження виступає сукупність засобів, інституцій, процедур і правових норм, за допомогою яких забезпечується реальне здійснення, охорона та відновлення порушених прав і свобод людини в умовах збройної агресії.

Методи дослідження. Кваліфікаційна робота ґрунтується на загальнонаукових і спеціально-правових методах дослідження, що забезпечують комплексне та об'єктивне вивчення теми.

Основу методології становлять порівняльно-правовий, історико-правовий та аналітичний методи. Їх застосування дало змогу проаналізувати розвиток міжнародно-правових норм, узагальнити практику міжнародних судових органів і дослідити діяльність міжнародних інституцій у сфері захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Апробація результатів дослідження. Підсумки роботи загалом, узагальнення та висновки були оприлюднені

- на науковому семінарі наукового студентського гуртка «Європейські традиції приватного та публічного права», який відбувся на базі Факультету морського права НУК імені адмірала Макарова 25 квітня 2025 року;
- на науково-практичній конференції (Лютова О.В. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту в межах діяльності Організації Об'єднаних Націй: аналіз на прикладі російсько-української війни. *Інновації в суднобудуванні та океанотехніці*: XVI Міжнародна науково-технічна конференція: матеріали. Миколаїв: НУК, 2025. С.967-970).

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена метою та завданнями

дослідження й складається зі анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 71 сторінку, з яких основного тексту – 64 сторінки. Список використаних джерел налічує 66 найменування і розміщений на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

1.1. Механізми захисту прав людини: поняття, види, об'єкт захисту

Права людини становлять основу сучасного міжнародного правопорядку та є ключовою цінністю демократичних держав. Проте ефективність їх дотримання залежить не лише від внутрішньодержавних зусиль, а й від існування дієвих міжнародно-правових механізмів захисту. Вони покликані забезпечити контроль за виконанням державами своїх зобов'язань у сфері прав людини, гарантувати особі можливість захистити свої права навіть за межами національної юрисдикції.

У науковій літературі щодо розуміння сутності та змісту механізму захисту прав людини висловлюються різні позиції.

На думку О. Митник, це система й комплекс послідовних дій, спрямованих на захист прав людини та громадянина; складова механізму забезпечення прав людини, що являє собою заходи, спрямовані на відновлення порушених прав; система органів, засобів, закріплених у Конституції, що забезпечують найбільш повний та ефективний захист прав і свобод людини та громадянина [43, с. 53].

З позиції публічного управління розглядає сутність механізму О. Радченко, визначаючи його як системну сукупність інституцій, структур, послідовних дій, форм, станів і процесів у державі як продукт організованої людської діяльності, що має за мету реалізацію інтересів і потреб людей та вирішення нагальних суспільно-політичних проблем за рахунок державного впливу й регулювання суспільної життєдіяльності на основі усталених суспільних цінностей, норм і правил; є формою реалізації функцій держави та має в якості суб'єкта органи державного управління» [54, с. 24].

А. Баштанник вважає механізм захисту прав людини інтегральною категорією, не розкриваючи його сутності та змісту. Водночас авторка наголошує,

що одним із найбільш складних та актуальних завдань, які необхідно вирішити в процесі забезпечення належного рівня функціонування механізму захисту прав людини, є вибір адекватної методології раціоналізації суспільних відносин у межах таких механізмів, тому що сформована на даний час модель його функціонування в Україні не співвідноситься з поняттям «європейські цінності», принципами Європейського адміністративного простору, традиціями європейського судочинства у сфері забезпечення прав людини [29, с. 33].

Усе це свідчить про дискусійність питань, пов'язаних із поняттям механізму захисту прав людини і громадянина, зокрема й щодо використання термінів.

Механізми захисту прав людини в умовах збройного конфлікту – це сукупність норм, інституцій і процедур, які забезпечують реалізацію та відновлення порушених прав людини під час воєнних дій. Вони спрямовані на обмеження наслідків війни для людей і забезпечення гуманності навіть у стані бойових дій.

Механізми захисту прав людини в збройних конфліктах – це система міжнародно-правових і національних засобів, спрямованих на забезпечення дотримання прав цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які страждають від війни.

Такі механізми діють як на рівні міжнародного гуманітарного права, так і на рівні міжнародного права прав людини.

Зміст механізму захисту прав людини розкриває І. Сенчук через процесуальну діяльність, міжнародні механізми забезпечення і захисту прав людини, національні механізми забезпечення і захисту прав людини. Автор стверджує, що саме поєднання цих компонентів покладе шлях розвитку нового етапу механізму забезпечення і захисту прав людини; дасть відповідь стосовно ефективності сучасних способів захисту прав особи, його позитивних рис чи недоліків, оскільки завдяки цьому методу буде проводитися порівняння різних механізмів захисту прав людини з метою його вдосконалення [60, с. 191].

Отже, основними напрямки захисту є: захист цивільних осіб від насильства,

катувань, депортацій; захист поранених і військовополонених; гарантії гуманного поводження; притягнення винних до відповідальності; відновлення прав постраждалих (компенсації, репарації). Механізми захисту прав людини діють як на рівні міжнародного гуманітарного права, так і на рівні міжнародного захисту прав людини [42, с.24].

Механізми захисту прав людини можливо поділити на види:

- міжнародно-правові механізми;
- національні механізми.

Міжнародно-правові механізми захисту прав людини – це сукупність норм, органів і процедур, які створені міжнародним співтовариством для запобігання порушенням прав людини, контролю за виконанням міжнародних договорів та відновлення порушених прав. Їхня діяльність базується на принципах універсальності, рівності, невідчужуваності та взаємної відповідальності держав.

Міжнародні механізми поділяються на:

- універсальні (в межах ООН) і
- регіональні (в межах певного континенту або організації, наприклад, Ради Європи).

Головну роль в універсальній системі відіграє Організація Об'єднаних Націй. Її діяльність у сфері прав людини ґрунтується на Статуті ООН, Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) та низці спеціалізованих конвенцій [35, с.111].

Ключові органи захисту прав людини в системі ООН:

Рада ООН з прав людини – головний міжурядовий орган, який розглядає ситуації системних порушень, проводить універсальний періодичний огляд стану прав людини в усіх державах-членах.

Верховний комісар ООН з прав людини – координує міжнародні зусилля щодо моніторингу, документування та попередження порушень.

Договірні органи ООН (Комітет з прав людини, Комітет проти катувань,

Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок тощо) – контролюють виконання державами міжнародних конвенцій, розглядають індивідуальні скарги громадян і надають державам рекомендації.

Ці механізми мають морально-правовий вплив: вони формують стандарти поведінки держав, стимулюють реформування національного законодавства та сприяють утвердженню принципів верховенства права у світі.

Поряд із універсальними існують регіональні системи захисту, що діють у межах окремих континентів. Найбільш розвиненою вважається європейська система, створена на основі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.).

Її центральним органом є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), який розглядає скарги осіб, груп чи держав на порушення Конвенції. Рішення Суду є обов'язковими до виконання, а їхня практика істотно впливає на розвиток національних систем права, зокрема в Україні.

Національні механізми захисту прав людини – це сукупність державних і недержавних інституцій, правових норм, процедур та засобів, спрямованих на забезпечення реалізації, охорони і відновлення порушених прав людини на території певної держави.

У сучасному світі національні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні прав людини, оскільки саме держава несе основну відповідальність за їх дотримання. Міжнародні органи та стандарти встановлюють лише загальні рамки, тоді як практичне втілення цих стандартів відбувається всередині кожної країни через законодавчі, виконавчі, судові, адміністративні та громадські інституції [65, с.31].

Національні механізми захисту прав людини включають як правові (нормативні), так і інституційні елементи:

- правові – норми конституції, законів, підзаконних актів, які закріплюють і гарантують права людини;
- інституційні – органи державної влади, суди, омбудсмани, громадські організації, що здійснюють практичний захист.

Основне завдання цих механізмів – створення умов для реального здійснення прав, запобігання їх порушенню та забезпечення відновлення у разі посягання.

Міжнародні органи не замінюють національні суди, а діють як додатковий рівень захисту, коли внутрішні засоби вичерпано. Виконання рішень міжнародних інституцій зобов'язує держави вносити зміни до законодавства, відновлювати права постраждалих, а також запроваджувати системні реформи.

В Україні механізми ЄСПЛ і ООН активно сприяють удосконаленню судової системи, захисту від катувань, забезпеченню свободи слова та рівності перед законом.

У сучасному світовому порядку міжнародні стандарти прав людини набувають універсального характеру та визнаються більшістю держав. Такі норми мають особливе значення у випадках, коли національні механізми захисту прав є недоступними або неефективними, а також у періоди дії надзвичайних режимів, коли необхідний зовнішній контроль за дотриманням законності та пропорційності обмежень у сфері прав людини. Водночас їхнє розуміння й практичне впровадження залежать від особливостей політичного устрою, рівня соціально-економічного розвитку, культурно-історичних традицій і правової системи конкретної країни.

Держави, чий політичний устрій ґрунтується на демократичному режимі – повазі до гідності та свободи кожної людини, утвердженні загальнолюдських цінностей, визнанні суверенітету й недоторканності інших держав – усвідомлюють, що такі принципи сприяють розвитку особистості, добробуту суспільства та зміцненню держави, а в глобальному вимірі забезпечують стабільність, мир і ефективну міжнародну співпрацю, зменшуючи ризики конфліктів і потрясінь. Натомість авторитарні й тоталітарні режими схильні не лише обмежувати реалізацію міжнародно визнаних стандартів прав людини у власних країнах, а й часто грубо порушувати ці норми стосовно інших держав, що нерідко призводить до міжнародних збройних конфліктів [38, с.32].

Усвідомлення необхідності й важливості регулювання міжнародними

правовими нормами захисту прав людини – через установлення загальноприйнятих стандартів у цій сфері, формувалося поступово. Цей процес був тісно пов'язаний із розвитком суспільної свідомості, визнанням цінності людського життя.

1.2. Генезис механізмів захисту прав людини

Досліджуючи історичний розвиток механізмів захисту прав людини, О.В.Сенаторова у своїй науковій праці зазначила: «Жодне з міжнародних правил не стосувалося дій держави проти власних громадян, права яких регулювалися виключно національним законодавством, а способи, у які держави ставилися до своїх громадян, були предметом виключної внутрішньої компетенції цих держав. Зрозуміло, що це відкривало можливості для повного свавілля державних органів і призводило до масштабних порушень прав людини всередині тоталітарних держав» [59, с. 25].

Звичаї, засновані на принципах державного суверенітету та невтручання у внутрішні справи, були закріплені й у перших міжнародних багатосторонніх договорах, що на тривалий час визначили характер міжнародного права. До них належала система угод, яка завершилася укладенням Вестфальського миру 1648 року та започаткувала нову модель міжнародних відносин у Європі. Ця система фактично виключала можливість зовнішнього втручання у сферу прав людини, залишаючи їхнє регулювання виключно в компетенції національних держав.

Водночас Вестфальські договори містили положення про релігійну толерантність, що гарантували захист католицьких і протестантських громад від переслідувань. Саме ці положення стали одним із перших кроків до поступового формування європейського підходу до гарантування прав людини.

Після Першої світової війни (1914–1918) відбулося переосмислення ролі міжнародного регулювання прав людини після, адже до того часу ці питання належали виключно до внутрішньої компетенції держав.

Масові злочини проти людяності, скоєні як щодо власних громадян, так і на окупованих територіях, оголили слабкість державоцентричного підходу.

Трагічними прикладами стали геноцид вірмен 1915 року, здійснений Османською імперією, та Голокост, організований нацистською Німеччиною, що призвів до загибелі близько шести мільйонів євреїв. Ці події довели, що за відсутності міжнародного контролю держава здатна вчиняти масштабні порушення прав людини, а отже, постала нагальна потреба у створенні дієвих інструментів і механізмів їхнього захисту на міжнародному рівні [27, с. 130].

У 1919 році, після завершення Першої світової війни, на Паризькій мирній конференції була створена Ліга Націй – перша міжнародна міждержавна організація, головною метою якої стало забезпечення миру та міжнародної безпеки. Її діяльність була закріплена Статутом Ліги Націй, ухваленим 28 квітня 1919 року.

Водночас держави, що зазнали поразки у війні, не були прийняті до її складу, що зумовило обмежений характер організації та переважання інтересів переможців, насамперед Великої Британії та Франції. Унаслідок цього багато народів не мали можливості представляти свої інтереси на міжнародному рівні.

Попри існуючі недоліки, Ліга Націй зробила вагомий внесок у розвиток міжнародного права та заклала основи сучасної системи колективної безпеки. Вона сприяла мирному врегулюванню низки конфліктів і на певний час змогла впливати на політичні рішення окремих держав, зокрема Німеччини та Японії.

Однак організація не змогла ефективно протидіяти зростанню міжнародної напруженості та запобігти початку Другої світової війни. Недосконалість Статуту Ліги Націй, нечіткий розподіл повноважень між її органами, відсутність дієвих механізмів для покарання агресорів, а також політичне домінування окремих держав призвели до послаблення ролі цієї організації.

З початком Другої світової війни Ліга Націй фактично припинила політичну діяльність, зосередившись на соціальних і гуманітарних питаннях [34, с. 450-451].

Друга світова війна (1939–1945), яка призвела до мільйонних жертв і масштабних руйнувань, стала потужним поштовхом до переосмислення засад міжнародного співіснування та продемонструвала нагальну потребу у ще одній

спробі створення більш ефективної системи колективної безпеки. Тому, у 1945 році світові держави створили нову глобальну міжнародну організацію – ООН, покликану підтримувати мир і безпеку, запобігати конфліктам, розвивати співробітництво, вирішувати актуальні світові проблеми та гарантувати повагу до людської гідності. ООН була наділена більш ефективною системою органів управління, а її членами поступово стала більшість держав світу. Того ж року було ухвалено Статут ООН, у якому вперше на міжнародному рівні закріплено принцип рівності та недискримінації, що започаткувало глобальне визнання цінності кожної людини незалежно від національності, раси, релігії чи статі.

Як зазначає О. В. Сенаторова, «у Статуті ООН не розкрито змісту прав людини і не передбачено жодного правозахисного механізму, тому в 1946 р. було створено Комісію з прав людини ООН (реформовану у 2006 р. в Раду з прав людини ООН), якій доручили розробку так званого міжнародного Білля про права, що згодом об'єднав три міжнародно-правові документи: Загальну декларацію прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.» [59, с. 25–26].

У свою чергу Л. Пашинна визначає: «Загальна декларація прав людини, викладена у 30 окремих статтях, стала першим документом, що кодифікував ці принципи на глобальному рівні. Вона, ратифікована Генеральною Асамблеєю ООН, згодом перетворилася на основу міжнародного права у сфері прав людини, слугуючи стрижневою точкою відліку для всіх наступних міжнародних актів та національних конституцій. Загальна декларація містить громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, формуючи всеосяжну основу для їхнього захисту» [47, с. 76]. Вона проголошує право кожної людини на життя, свободу, рівність, працю, освіту та участь у культурному житті, гарантує захист від дискримінації, встановлює обов'язок поважати права інших і визначає міжнародний порядок як необхідну умову для повної реалізації цих прав.

До системи захисту прав людини в рамках ООН, крім Загальної декларації прав людини та двох Міжнародних пактів 1966 року, належать і низка ключових

міжнародних договорів. Серед них: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), а також Конвенція про права дитини (1989 р.). Більшість із цих документів сьогодні ратифікована переважною кількістю держав-членів ООН, а окремі з них – понад двома третинами учасників міжнародної спільноти [59, с. 28].

Якщо положення Загальної декларації прав людини сьогодні фактично функціонують як норми міжнародного звичаєвого права, то Міжнародні пакти 1966 року та Конвенції мають статус міжнародних договорів і є обов'язковими лише для тих держав, які їх ратифікували або приєдналися до них [25, с. 25]. Це порушує проблему відсутності ефективних механізмів, здатних зобов'язати держави ратифікувати міжнародні договори та конвенції у сфері прав людини, зокрема ті, що відмовлялися від цього, посилаючись на власні культурні чи релігійні традиції, а також країни, залучені до ідеологічного протистояння періоду холодної війни.

На відміну від адміністративної структури Ліги Націй, яка складалася з Асамблеї, Ради та Секретаріату [39, с. 7], структура ООН є більш розгалуженою і включає шість головних органів: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду, Раду з Опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат. Водночас діяльність цих органів не позбавлена недоліків – зокрема, нерівномірного розподілу повноважень між державами-членами, обмеженої ефективності рішень Генеральної Асамблеї та права вето постійних членів Ради Безпеки, що нерідко ускладнює прийняття важливих рішень [39, с.9].

З метою подолання недоліків універсальних механізмів захисту прав людини, створених у межах системи ООН, у Європі була сформована власна регіональна система. Її основою стала Європейська конвенція з прав людини, підписана 4 листопада 1950 року всіма державами – членами Ради Європи.

Конвенція набула чинності 3 вересня 1953 року після її ратифікації Люксембургом, який став десятою державою, що завершила відповідну процедуру. Рада Європи, як найстаріша гуманітарна організація континенту, відіграє провідну роль у забезпеченні функціонування цієї системи. Членство в ній можливе лише за умови ратифікації Європейської конвенції з прав людини [59, с. 31].

Прийняття цього документа стало ключовим етапом у формуванні європейської системи захисту прав людини. Для забезпечення реалізації її положень 21 січня 1959 року було створено Європейський суд з прав людини, який контролює дотримання норм Конвенції державами-учасниками. Під час розроблення Конвенції її укладачі спиралися на Загальну декларацію прав людини 1948 року, зосередивши увагу на закріпленні громадянських і політичних прав [59, с. 32].

Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється виключно на держави – члени Ради Європи, які ратифікували Конвенцію. У разі виходу держави з Ради Європи її зобов'язання за Конвенцією припиняються, а компетенція ЄСПЛ обмежується періодом, коли ця держава залишалася її учасницею [59, с. 31].

1.3. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права та його взаємозв'язок із міжнародним правом прав людини

Механізми захисту прав людини діють як на рівні міжнародного гуманітарного права, так і на рівні міжнародного права прав людини.

Права людини, які включені до чинних міжнародно-правових угод, є результатом тривалого історичного розвитку суспільно-політичного мислення, поступового формування стандартів, що стали нормою життя сучасного демократичного суспільства.

Міжнародне право прав людини пройшло тривалий шлях свого становлення. У період, коли питання безпеки та миру ще не були закріплені міжнародною спільнотою в Статуті ООН і не проголошені в Загальній декларації прав людини,

забезпечення та захист прав і свобод людини залишалися виключною прерогативою національного законодавства держав [59, с. 24].

Розвиток міжнародного права прав людини став потужним поштовхом для формування та вдосконалення гуманітарних норм, які пройшли власний історичний шлях становлення.

Міжнародне гуманітарне право тісно пов'язане з міжнародним правом прав людини, адже обидві системи спрямовані на захист найвищої цінності – людського життя, гідності та свободи. У мирний час права людини можуть бути максимально забезпечені та захищені, проте саме під час збройних конфліктів вони стають найбільш уразливими.

Війни супроводжують людство впродовж усього його існування. З розвитком цивілізації, науково-технічного прогресу та вдосконаленням воєнних технологій війни набули дедалі більш руйнівного, агресивного та масштабного характеру. Вони спричиняли колосальні матеріальні збитки, знищення інфраструктури, загибель і страждання мільйонів людей. Саме ці трагічні наслідки стали передумовою для формування системи міжнародного гуманітарного права.

МГП не має на меті повністю припинити війни – його завдання полягає у тому, щоб підпорядкувати ведення воєнних дій певним правилам, обмежити їхній руйнівний вплив і забезпечити гуманне ставлення до всіх, хто опинився під їхнім впливом. Сьогодні норми міжнародного гуманітарного права визначають правила, методи й звичаї ведення війни, регулюють поведження з військовополоненими, пораненими та цивільним населенням, забороняють застосування нелюдських засобів і методів ведення бойових дій.

Однак усвідомлення необхідності правового регулювання збройних конфліктів з позицій гуманності – явище відносно нове в історії міжнародних відносин. Воно сформувалося поступово, у результаті тривалого історичного процесу, болісного досвіду воєн і прагнення людства поєднати необхідність оборони із збереженням людяності навіть у найжорстокіших умовах війни.

Унаслідок поширення вогнепальної зброї та централізації влади у феодальних державах на зміну загонам найманців, заохочуваних лише військовою здобиччю, почали формуватися дисципліновані професійні армії. Це, своєю чергою, спричинило суттєві зміни в міжнародному праві XIX століття. Саме в цей період виникли перші норми гуманітарного права, спрямовані на захист мирного населення та поранених, а також на встановлення правил гуманного поводження з військовополоненими. Широкого поширення набули угоди командувачів військових сил – «картелі», у яких закріплювалися принципи недоторканності жінок, дітей, духовенства та медичного персоналу.

Але «... з приходом до влади Наполеона дотримання цих гуманітарних принципів значно занепало. Різкий перелом у цій ситуації відбувся лише в середині XIX ст. Шокуюче нехтування пораненими солдатами, прикладом якого стали десятки тисяч поранених під час битви при Сольферіно в Італії через просту відсутність медичних підрозділів, стало каталізатором створення Міжнародного Комітету Червоного Хреста у Швейцарії в 1863 році», написала в своєму дослідженні Л. Папшинна [47, с. 70-71].

Крім створення ключової гуманітарної організації – Міжнародного комітету Червоного Хреста, важливим етапом розвитку міжнародного гуманітарного права стала розробка Женевської конвенції 1864 року. Уперше держави колективно погодилися виробити універсальні правила, спрямовані на захист поранених та учасників війни. Особливе значення цієї конвенції полягало в закріпленні принципу її обов'язковості для всіх сторін: незалежно від того, чи ратифікувала держава документ, кожен учасник збройного конфлікту був зобов'язаний його дотримуватися.

Друга світова війна спричинила істотне розширення норм міжнародного гуманітарного права. Це стало поштовхом до ухвалення 1949 року чотирьох Женевських конвенцій, які вперше закріпили комплексний захист не лише військових, а й цивільного населення під час війни. Додаткові протоколи 1977 року розвинули ці положення, поширивши їхню дію також на збройні конфлікти, що відбуваються всередині держави [44].

Друга світова війна призвела до масових жертв серед цивільного населення внаслідок масштабних стратегічних бомбардувань Лондона, Дрездена, Токіо, Хіросіми та Нагасакі, які були спрямовані проти цивільних об'єктів та інфраструктури, що стало одним із найтрагічніших проявів воєнного насильства XX століття. Тому були створені міжнародні судові органи – Нюрнберзький і Токійський трибунали, що започаткували практику переслідування осіб за найтяжчі міжнародні злочини, зокрема злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Саме вони заклали основу розвитку сучасного міжнародного кримінального права й стали передумовою для створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду [59, с. 21-22].

Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі та Токіо стали ключовими у становленні міжнародного права прав людини. Вони продемонстрували, що міжнародне право покладає відповідальність безпосередньо на індивідів, навіть понад національні закони чи накази керівництва, і заклали основи інтеграції міжнародних норм у національні правові системи.

Ключову роль у боротьбі з безкарністю та зміцненні верховенства права, притягаючи до відповідальності осіб, винних у геноциді, воєнних злочинах і злочинах проти людяності, коли національні суди не можуть або не бажають цього робити, відіграє Міжнародний кримінальний суд. Його діяльність ґрунтується на Римському статуті МКС (ухвалений 17 липня 1998 року і набрав чинності 1 липня 2002 року), який заклав правові засади функціонування суду та визначив механізми притягнення винних до відповідальності.

Діяльність МКС не завжди завершується судовими процесами, проте його розслідування часто стимулюють національні органи до самостійного розгляду справ і покарання винних. Важливим елементом системи Римського статуту МКС є Цільовий фонд для потерпілих, який забезпечує відшкодування збитків, надає підтримку жертвам та їхнім родинам, сприяє їхній реінтеграції й відновленню, поєднуючи правосуддя з гуманітарною допомогою та соціальним розвитком [47, с. 77].

Підсумовуючи проведений у першому розділі аналіз забезпечення дотримання прав людини в збройних конфліктах дозволив зробити такі висновки:

1. Механізми захисту прав людини в збройних конфліктах – це система міжнародно-правових і національних засобів, спрямованих на забезпечення дотримання прав цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які страждають від війни. Вони поділяються на міжнародно-правові механізми (універсальні та регіональні) та національні механізми.
2. Об'єктом правового захисту виступають права людини, які встановлюються і визначаються міжнародними стандартами прав людини, що задають напрям розвитку права; гарантують людині універсальний рівень безпеки і гідності; інтегрують державу у світову спільноту демократичних країн.
3. Формування міжнародної системи захисту прав людини стало закономірним результатом історичного розвитку світової спільноти та усвідомлення цінності людського життя. Еволюція міжнародних відносин поступово привела до появи універсальних механізмів, спрямованих на захист прав і свобод людини, ключову роль серед яких відіграли Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй та прийняті під її егідою основоположні документи – Статут ООН, Загальна декларація прав людини та Міжнародні пакти 1966 року.
4. Недосконалість універсальних механізмів, зокрема складність забезпечення виконання рішень Ради Безпеки ООН, сприяла формуванню регіональних систем захисту прав людини. Найефективнішою з них стала європейська система, побудована на Європейській конвенції з прав людини та діяльності Європейського суду з прав людини, який забезпечує реальний контроль за дотриманням державами-учасницями своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.
5. Розвиток міжнародного гуманітарного права став важливим етапом еволюції міжнародного правопорядку та відображенням прагнення

світової спільноти поєднати військову необхідність із принципами гуманності. Його становлення базувалося на створенні Міжнародного комітету Червоного Хреста, ухваленні Женевської конвенції 1864 року, а згодом – Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року. Ці документи визначили сучасні стандарти захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях, та закріпили принципи гуманного поводження під час збройних конфліктів.

6. Утвердження принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та злочини проти людяності отримало розвиток через створення міжнародних судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду, який відіграє ключову роль у забезпеченні відповідальності за найтяжчі порушення гуманітарного права й сприяє зміцненню міжнародної безпеки.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Міжнародна універсальна система захисту прав людини

Лише за умов мирного співіснування держав і народів можна гарантувати основні права та свободи людини. Саме з цією метою у 1945 році було створено ООН, яка відіграла провідну роль у формуванні основних принципів міжнародного права, спрямованих на забезпечення миру та безпеки, а також у розбудові універсальної системи захисту прав людини.

ООН посідає провідне місце в системі сучасних міжнародних відносин і нині є найбільшою міждержавною організацією світу. До її складу входять близько 193 держави – члени, серед яких і Україна, що підписала та ратифікувала Статут ООН.

Як зазначено в преамбулі Статуту ООН (1945 року) – основного установчого документа Організації, – вона була створена для того, щоб позбавити прийдешні покоління лиха війни, яка двічі принесла людству невимовне горе, та відновити віру в права людини, гідність і цінність особистості, рівноправність чоловіків і жінок, а також рівність великих і малих націй. ООН покликана забезпечувати дотримання справедливості й поваги до норм міжнародного права, сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя в умовах ширшої свободи.

З метою реалізації цих завдань держави-члени зобов'язалися проявляти терпимість, жити разом у мирі як добрі сусіди, об'єднувати зусилля для підтримання міжнародного миру та безпеки, застосовувати збройні сили лише в спільних інтересах і використовувати міжнародні механізми задля економічного й соціального розвитку всіх народів.

Члени ООН діють відповідно до принципів, закріплених у статті 2 Статуту ООН: суверенна рівність усіх членів, сумлінне виконання зобов'язань за Статутом, мирне вирішення міжнародних спорів, утримання від погрози силою

чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності держав, надання всебічної допомоги ООН і відмова від підтримки держав, проти яких Організація застосовує превентивні чи примусові заходи [16].

Серед головних структурних органів ООН, наділених повноваженнями у сфері попередження, врегулювання та остаточного припинення регіональних конфліктів, центральне місце посідають Рада Безпеки ООН та Генеральна Асамблея ООН.

Рада Безпеки складається з п'ятнадцяти держав-членів ООН: п'яти постійних (Китай, Франція, російська федерація – правонаступниця СРСР, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки) і десяти непостійних, обраних Генеральною Асамблеєю на дворічний термін (ст. 23 Статуту ООН). Вона несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки й діє від імені всіх держав - членів Організації (ст. 24 Статуту ООН). У своїй діяльності Рада ухвалює як акти рекомендаційного характеру, що здебільшого мають політичне значення, так і рішення, обов'язкові для виконання всіма державами-членами.

Насамперед Рада Безпеки ООН зобов'язана вимагати від сторін спору застосувати мирні засоби врегулювання – переговори, розслідування, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів чи угод або інші процедури за їхнім вибором (ст. 33 Статуту ООН). Якщо такі заходи не дають результату, вона може ухвалювати рішення про застосування примусових дій, не пов'язаних із використанням збройних сил, зокрема економічних і транспортних санкцій, розриву дипломатичних відносин та інших обмежень (ст. 41 Статуту ООН).

Якщо зазначені інструменти не забезпечують підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки, Статут ООН наділяє Раду Безпеки ООН повноваженнями дозволяти використання військової сили - авіаційної, морської або наземної (ст. 42 Статуту ООН). Водночас кожна держава - член Організації Об'єднаних Націй – зберігає невід'ємне право на індивідуальну або колективну

самооборону у разі збройного нападу, доки Рада Безпеки ООН не вживе необхідних заходів для відновлення миру та безпеки (ст. 51 Статуту ООН) [16].

Однак ефективність діяльності Ради Безпеки ООН – як під час ухвалення рішень щодо запровадження економічних санкцій, так і при застосуванні збройних сил – нерідко опиняється під загрозою. Це стається тоді, коли постійний член Ради, будучи безпосередньою стороною збройного конфлікту, зловживає правом вето, передбаченим статтею 27 Статуту ООН. Подібна практика блокує ухвалення рішень стосовно держави, яка порушує норми міжнародного права та розв'язала збройний конфлікт, якщо ця держава належить до числа постійних членів Ради. Показовими є, зокрема, дії США в Іраку у 2003 році або триваюча з 2014 року агресія російської федерації проти України. Унаслідок цього Рада Безпеки значною мірою втрачає спроможність повноцінно виконувати функції центрального органу системи колективної безпеки [36, с. 9-10].

На цьому фоні, резолюції, які ухвалює Генеральна Асамблея ООН, набувають особливого значення, адже саме вони відіграють провідну роль у формуванні міжнародно-правової позиції щодо збройної агресії проти України.

Генеральна Асамблея ООН є головним представницьким органом ООН, до складу якого входять усі держави-члени (ст. 9 Статуту ООН).

Як універсальний форум, Генеральна Асамблея уповноважена розглядати будь-які питання, що належать до сфери діяльності ООН, та надавати рекомендації державам-членам або Раді Безпеки, за винятком випадків, коли конкретне питання перебуває на розгляді Ради Безпеки (ст. 10, ст. 12 Статуту ООН).

Асамблея може привертати увагу Ради Безпеки ООН до ситуацій, що становлять потенційну загрозу миру, а також рекомендувати заходи для мирного врегулювання спорів чи конфліктів, незалежно від їхнього походження (ст. 14 Статуту ООН).

Крім того, Генеральна Асамблея ООН організовує дослідження та надає рекомендації з питань розвитку міжнародного права й його кодифікації, а також

заохочує міжнародне співробітництво в економічній, соціальній, культурній, освітній та гуманітарній сферах. Важливим напрямом її діяльності є сприяння забезпеченню дотримання прав людини та основоположних свобод для всіх без винятку за ознаками раси, статі, мови чи релігії (ст. 13 Статуту ООН) [16].

Статут ООН заклав фундаментальні засади формування міжнародно-правового механізму захисту прав і свобод людини, основу якого становлять Загальна декларація прав людини (1948 р.), ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН, а також Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [66, с.50-51].

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, хоча й не мають обов'язкової юридичної сили, відіграють значну політичну та моральну роль, формують міжнародну громадську думку і створюють тиск на держави-порушники міжнародного права.

Серед основних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, що засуджують агресію російської федерації проти України, варто відзначити: A/RES/68/262 «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р.; ES-11/1 «Агресія проти України» від 1 березня 2022 р.; ES-11/2 «Гуманітарні наслідки агресії проти України» від 24 березня 2022 р.; ES-11/3 «Призупинення прав членства Російської Федерації в Раді ООН з прав людини» від 7 квітня 2022 р.; ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів, закріплених у Статуті ООН» від 12 жовтня 2022 р., а також інші міжнародно-правові акти [33, с. 137].

Велике значення для України має резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 «Сприяння правовому захисту та забезпеченню відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» від 14 листопада 2022 р., якою започатковано створення в Європі Реєстру збитків та механізму репарацій для відшкодування шкоди, завданої агресією російської федерації проти України.

Це рішення стало важливою реакцією світової спільноти на численні порушення з боку росії, зокрема близько чотирьохсот міжнародних актів, учасницею яких є Україна. Серед них – Статут ООН, Заключний Гельсінський

акт 1975 року, а також Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум 1994 року) та інші ключові міжнародні угоди.

Щодо Будапештського меморандуму 1994 року його порушення росією сколихнуло все українське суспільство. Будапештський меморандум, підписаний 5 грудня 1994 року Україною, росією, Великою Британією і США, закріпив домовленість про відмову України від ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки. Сторони зобов'язувалися поважати суверенітет і територіальну цілісність України, утримуватися від загрози силою чи її застосування, не чинити економічного тиску та не застосовувати ядерну зброю проти неї [11].

Порушення цих зобов'язань росією та її ядерний шантаж, викликали в Україні гострі дискусії щодо доцільності роззброєння в 1994 року, й значення меморандуму для національної безпеки. У суспільстві посилювалося переконання, що відмова від ядерної зброї зробила державу вразливішою, а сам документ продемонстрував свою слабкість як механізм гарантій.

Водночас меморандум не має статусу міжнародного договору з механізмом примусу й містить лише політичні запевнення без юридичної сили. Передбачені консультації та звернення до Ради Безпеки ООН малоефективні через право на вето росії. Це викликало критику й дискусії про необхідність укладення Україною угод, що містять реальні гарантії та санкції за їх порушення. Документ також не зобов'язує гарантів надавати військову допомогу, обмежуючи їхні зобов'язання рамками дипломатичних і політичних заяв про гарантії.

Для забезпечення верховенства міжнародного права та мирного врегулювання спорів між державами було створено **Міжнародний Суд ООН**. Цей орган, діючи на підставі власного Статуту – Статуту Міжнародного Суду, що є невід'ємною частиною Статуту ООН виконує функцію головного судового органу ООН (стаття 92 Статуту ООН). Він уповноважений здійснювати розгляд міждержавних спорів на основі міжнародного права та надавати консультативні висновки з правових питань, порушених Генеральною Асамблеєю, Радою

Безпеки чи іншими органами й установами ООН (статті 65 Статуту МС та стаття 96 Статуту ООН) [16].

При цьому Суд не розглядає спори між приватними особами чи організаціями – лише між державами, а також не має юрисдикції щодо кримінальних справ [50, с. 117], оскільки такі функції належать іншим міжнародним інституціям, зокрема Міжнародному кримінальному суду.

Усі держави, які є членами ООН, автоматично стають учасниками Статуту Міжнародного Суду без потреби в окремій ратифікації чи приєднанні (пункт 1, стаття 93 Статуту ООН) [16]. Як Україна, так і російська федерація є учасниками цього Статуту. Відтак, користуючись своїм правом, Україна подала позовні заяви до Міжнародного Суду ООН проти російської федерації у 2017 та 2022 роках.

У 2017 році Україна подала до Міжнародного Суду ООН позов «Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти російської федерації)» (Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation), 2017).

У межах цієї справи Україна звинуватила російську федерацію у порушенні положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року, зокрема у фінансуванні терористичної діяльності, підтримці незаконних збройних формувань, обстрілах цивільних об'єктів на території України та збитті літака рейсу МН17.

Крім того, Україна посилялася на факти переслідування кримськотатарського народу та інших етнічних груп у тимчасово окупованому Криму, що становить порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. Міжнародний Суд ООН розглянув справу по суті й ухвалив рішення 31 січня 2024 року, частково задовольнивши вимоги України.

У 2022 році Україна подала іншу заяву – «Звинувачення у геноциді згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти російської федерації)» (Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation), 2022). У ній держава наголосила, що російська федерація зловжила положеннями Конвенції 1948 року, використавши їх як формальний привід для військового вторгнення в Україну. Україна вимагала визнати дії російської федерації після 24 лютого 2022 року такими, що мають характер геноциду, а також компенсувати завдану шкоду.

16 березня 2022 року Міжнародний Суд ООН постановив, що російська федерація має негайно припинити військову агресію проти України, однак цей наказ залишився без виконання з боку російської федерації [62, с. 88-89].

Відповідно до Статуту ООН, кожна держава-член бере на себе зобов'язання виконувати рішення Міжнародного Суду ООН у будь-якій справі, де вона є стороною. Якщо одна зі сторін відмовляється виконати рішення, інша сторона має право звернутися до Ради Безпеки ООН, яка може, у разі потреби, надати відповідні рекомендації або ухвалити рішення щодо заходів, спрямованих на забезпечення виконання цього рішення (пункти 1–2 статті 94 Статуту ООН) [16].

Проте на практиці цей механізм не може бути ефективно застосований у випадку з російською федерацією, оскільки вона є постійним членом Ради Безпеки ООН і володіє правом вето, що фактично унеможливлює примусове виконання рішень Міжнародного Суду ООН та, найімовірніше, не буде виконуватися росією.

2.2. Європейська система захисту прав людини як різновид міжнародної регіональної системи та її ефективність в умовах збройної агресії

Система міжнародного захисту прав людини на європейському континенті функціонує на двох рівнях – універсальному, що охоплює механізми Організації Об'єднаних Націй, і регіональному, представленому Радою Європи.

Європейська система є невід'ємною складовою міжнародного права прав людини та водночас доповнює універсальні механізми ООН, формуючи регіональний вимір міжнародного захисту. Для України вона має особливе значення, оскільки забезпечує більш оперативний і доступний шлях до міжнародного правосуддя через Європейський суд з прав людини, діяльність якого ґрунтується на Європейській конвенції з прав людини 1950 року.

Європейська конвенція з прав людини, поряд із Загальною декларацією прав людини 1948 року, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року та Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, становить основу міжнародного права прав людини. Її положення спрямовані на забезпечення захисту основоположних прав і свобод не лише в умовах миру, а й під час надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів.

Водночас Конвенція не передбачена для безпосереднього застосування під час активних бойових дій і поширюється лише на захист прав громадян держав, які її ратифікували. Її норми діють у випадках, коли держава здійснює ефективний контроль над територією (наприклад, у разі окупації) [59, с. 106] або над особою (наприклад, під час затримання за кордоном). Основна мета Європейської конвенції, як і інших міжнародно-правових актів з захисту прав людини, полягає у встановленні універсальних мінімальних стандартів, що гарантують гідність і безпеку кожної людини незалежно від місця перебування, статусу сторін конфлікту чи територій, охоплених бойовими діями.

Правовою основою діяльності ЄСПЛ є Європейська конвенція з прав людини, її протоколи та Регламент Суду, який визначає внутрішні процедури розгляду справ.

М. М. Ребкало та В. С. Олійник у своєму дослідженні зазначають: «Конвенція складається з таких елементів: розділ I «Права і свободи», який включає: право на життя (ст. 2), заборону тортур (ст. 3), заборону рабства і примусової праці (ст. 4), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), покарання виключно на підставі закону (ст. 7), право на повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8), свободу

думки, совісті й релігії (ст. 9), свободу зібрань та об'єднань (ст. 11), право на вступ до шлюбу (ст. 12), право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13), заборону дискримінації (ст. 14), відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (ст. 15), обмеження на політичну діяльність іноземців (ст. 16), заборону зловживання правами (ст. 17), межі використання обмежень щодо прав (ст. 18); розділ II «Європейський суд з прав людини»; розділ III «Різні положення».

Конвенцію доповнюють кілька протоколів, прийнятих Радою Європи. Так, Протокол № 1 містить статті, присвячені захисту власності, праву на освіту та свободі виборів. Протоколи № 4, 7, 11 передбачають норми, пов'язані із заборонаю позбавлення волі за борги, свободою пересування, заборонаю висилання громадянина, колективного висилання іноземців, правом на оскарження вироків у кримінальних справах, компенсацією у разі незаконного засудження, правом не бути судимим або покараним двічі, рівноправністю подружжя тощо» [55, с. 9-10].

Рада Європи відіграє ключову роль у формуванні та розвитку стандартів захисту прав людини, демократії й верховенства права на європейському континенті. До її складу входять 46 держав-членів [63, с. 596].

Набуття членства в Раді Європи передбачає обов'язок держави підписати та ратифікувати Європейську конвенцію з прав людини, що закріплено у статті 3 Статуту РЄ та статті 59 ЄКПЛ [5]. Після ратифікації держава автоматично визнає обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини, який, відповідно до статті 32 ЄКПЛ, здійснює тлумачення та застосування положень Конвенції.

Суд розглядає як міждержавні заяви, подані однією державою проти іншої у разі порушення прав людини її громадян, так і індивідуальні заяви, подані окремими особами щодо порушення їхніх прав.

У міждержавних справах, згідно зі статтею 33 ЄКПЛ, будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про порушення положень Конвенції або її Протоколів, яке, на її думку, було допущене іншою державою-учасницею.

А також, відповідно до статті 34 ЄКПЛ, будь-яка особа, неурядова організація або група осіб, які вважають себе потерпілими від порушення прав з боку держави, гарантованих Конвенцією, мають право звернутися до ЄСПЛ. Держави-учасниці зобов'язуються не перешкоджати ефективному здійсненню цього права.

Згідно зі статтею 35 ЄКПЛ, Європейський суд може прийняти справу до розгляду лише після того, як заявник вичерпав усі національні засоби правового захисту відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права та подав заяву протягом чотирьох місяців з дати ухвалення остаточного рішення на національному рівні.

Відповідальність за порушення Конвенції має міжнародно-правовий характер і покладається на державу, яка зобов'язалася забезпечувати права і свободи, гарантовані Конвенцією (ст. 1 ЄКПЛ). Факт порушення встановлюється за результатами розгляду справи, після чого Суд може ухвалити рішення про «справедливу сатисфакцію» заявникові (ст. 41 ЄКПЛ).

Рішення ЄСПЛ є остаточними та обов'язковими для виконання (ст. 46 ЄКПЛ). Контроль за їх виконанням здійснює Комітет міністрів РЄ, який може вимагати від держави-відповідача як індивідуальні заходи (відшкодування збитків, скасування чи перегляд національних судових рішень), так і загальні заходи - усунення системних причин порушень, внесення змін до законодавства або адміністративної й судової практики – з метою запобігання подібним порушенням у майбутньому [30, с. 25].

Систематичне або грубе порушення положень ЄКПЛ чи невиконання рішень ЄСПЛ може мати для держави політико-правові наслідки, зокрема призупинення членства або виключення з Ради Європи відповідно до статті 8 Статуту РЄ.

Разом із тим, що членство в Раді Європи передбачає обов'язкову ратифікацію Європейської конвенції з прав людини, вихід із неї тягне за собою денонсацію Конвенції відповідно до статті 58 ЄКПЛ, із одночасним припиненням юрисдикції ЄСПЛ щодо цієї держави.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини 17 липня 1997 року, а 11 вересня того ж року Конвенція набула чинності для України, що засвідчило її приєднання до загальноєвропейської системи захисту прав людини.

Крім того, більшість положень розділу I ЄКПЛ були імplementовані до розділу II Конституції України, що сприяло гармонізації національної системи захисту прав і свобод людини з європейськими стандартами.

Росія також була учасницею Ради Європи, ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, а отже, перебувала під юрисдикцією Європейського суду з прав людини. Тому після збройного вторгнення росії в Автономну Республіку Крим, а згодом і на територію Донецької та Луганської областей, Україна не зволікала та, окрім численних індивідуальних заяв про порушення прав людини внаслідок агресії, подала ще десять міждержавних позовів проти уряду російської федерації.

Україна звернулася до Європейського суду з прав людини із вимогою зобов'язати російську федерацію припинити військову агресію та вжити забезпечувальних заходів. У відповідь ЄСПЛ постановив утриматися від будь-яких військових нападів на цивільне населення та об'єкти, що не мають військового значення, невідкладно гарантувати безпеку медичних установ, їхнього персоналу й аварійно-рятувальних служб на окупованих територіях, а також забезпечити доступ гуманітарної допомоги відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, однак росія повністю проігнорувала ці вимоги Суду.

Керуючись статтею 8 Статуту РЄ, 16 березня 2022 року Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив рішення про припинення членства російської федерації в цій організації [52, с. 87].

23 березня 2022 року Європейський суд з прав людини, розглянувши наслідки виходу російської федерації з Ради Європи, постановив, що відповідно до статті 58 Європейської конвенції з прав людини росія зберігає свої зобов'язання за Конвенцією та несе відповідальність за усі порушення прав людини, вчинені до 16 березня 2022 року – дати припинення її участі в ній. Заяви,

подані до цієї дати, залишаються у провадженні Суду й підлягають розгляду у звичайному порядку, що гарантує можливість притягнення росії до міжнародно-правової відповідальності за порушення, скоєні до моменту її виходу з Ради Європи. Водночас це рішення має і негативний аспект, оскільки позбавляє Україну та її громадян можливості звертатися до ЄСПЛ щодо злочинів і порушень прав людини, вчинених російською федерацією після 16 березня 2022 року – під час найактивнішої фази повномасштабної війни [63, с. 596].

Станом на 21 лютого 2023 року у провадженні Європейського суду з прав людини перебували чотири міждержавні справи України проти російської федерації.

Перша – «Україна проти Росії (щодо Криму)» за заявами №№ 20958/14 і 38334/18. Ще на початку 2021 року ЄСПЛ визнав справу частково прийнятною та встановив, що з 27 лютого 2014 року російська федерація здійснювала «ефективний контроль» над територією Криму, що фактично означає визнання його окупації. Суд погодився розглядати скарги України щодо системної адміністративної практики порушень прав людини, зокрема насильницьких зникнень, катувань, незаконних затримань, нав'язування російського громадянства, переслідувань релігійних організацій і медіа, заборони української мови в школах, позбавлення права на справедливий суд та обмеження свободи пересування.

25 червня 2024 року Суд ухвалив остаточне рішення, визнавши численні порушення російською федерацією Європейської конвенції з прав людини. У рішенні зазначено, що питання щодо відшкодування збитків і застосування індивідуальних заходів розглядатимуться окремо.

Друга – об'єднане провадження «Україна та Нідерланди проти росії» (№№ 8019/16, 43800/14, 28525/20; 17 лютого 2023 року до нього приєднано також «Україна проти росії (X)» № 11055/22). Справа охоплює події на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей із 2014 року, включаючи факти викрадення й спроби незаконного вивезення дітей, а також збиття літака рейсу MH17 [57, с. 170-171].

25 січня 2023 року ЄСПЛ визнав заяви частково прийнятними, підтвердив юрисдикцію росії над відповідними територіями та перейшов до розгляду справи по суті.

9 липня 2025 року ЄСПЛ ухвалив остаточне рішення, визнавши російську федерацію відповідальною за численні порушення Конвенції на території України.

Водночас юрисдикція Суду поширюється лише на дії, вчинені до 16 вересня 2022 року – дати припинення участі рф у Конвенції. Попри це, рішення має надзвичайно важливе значення, оскільки формує юридичну основу для подальших процесів компенсації жертвам, документування злочинів і встановлення фактів, що можуть бути використані також у провадженнях МКС.

Третя міждержавна справа – «Україна проти росії (VIII)» № 55855/18 – стосується захоплення трьох українських військових суден і 24 моряків у Керченській протоці в листопаді 2018 року.

Четверта – «Україна проти росії (IX)» № 10691/21 – стосується цільових убивств і замахів на опонентів російської влади.

Обидві останні справи перебувають на стадії розгляду питань прийнятності та суті [57, с. 171].

Як зазначалося вище, Радою Європи започатковано створення Реєстру збитків та механізму репарацій для відшкодування шкоди, завданої агресією російської федерації Україні.

Проте реалізація положень цього документа тісно пов'язана з міжнародно-правовими принципами, закріпленими у загальному міжнародному праві, які визначають умови створення та функціонування компенсаційних механізмів.

«За загальним правилом, для створення будь-якого міжнародно-компенсаційного механізму потрібна згода усувати завдану шкоду, спричинену внаслідок такого діяння. Адже згідно зі статті 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р, договір не створює зобов'язань для третьої держави без її на те згоди» - зауважила науковець М. Медведева у своєму дослідженні [41, с. 63-64].

Як зазначає С. Рабінович у своєму науковому коментарі, однією з головних проблем матеріальної міжнародно-правової відповідальності держави-агресора є обмеженість механізмів її реалізації. Подання позову, залучення іноземної держави як відповідача, накладення арешту на її майно чи застосування інших заходів забезпечення позову можливі лише за згодою компетентних органів цієї держави, що значно ускладнює захист прав потерпілих. Такий підхід закріплений, зокрема, у статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право». Крім того, міжнародне гуманітарне право традиційно розглядає шкоду, завдану приватному майну під час бойових дій, як невідворотний побічний наслідок війни, допустимий лише за умови дотримання стандартів обережності та заборони умисного спричинення шкоди [52, с. 25].

Попри зазначені труднощі, у травні 2023 р. на саміті глав держав та урядів Ради Європи було оголошено про створення Реєстру збитків, спричинених повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну. З 2 квітня 2024 р. Реєстр почав приймати заяви від фізичних і юридичних осіб, а також від держави Україна. Він охоплює 40 категорій шкоди, зокрема: загибель людей, катування, сексуальне насильство, тілесні ушкодження, примусове переміщення та переселення, втрату майна й доходу, економічні збитки, руйнування інфраструктури та державних об'єктів, шкоду культурній спадщині й довкіллю [53, с. 26-27, 29], та слугує важливим інструментом для фіксації шкоди та підготовки механізму майбутніх компенсацій.

Планується, що цей механізм складатиметься з трьох компонентів: Реєстру, Компенсаційної комісії та Фонду.

Створення механізму стало можливим завдяки масштабам шкоди, завданої росією, та серйозності порушень міжнародного права. Його розглядають як форму контрзаходу України та держав, на території яких розміщені заморожені активи росії, а також майно підсанкційних осіб, які можуть бути використані для компенсації завданих Україні збитків. Така колективна самооборона передбачена статтею 51 Статуту ООН. Тому є помилковим припущення, що відшкодування збитків можливе лише за умови поразки росії.

2.3. Національні механізми захисту прав людини

Права людини є фундаментальною цінністю сучасного суспільства та одним із головних критеріїв рівня його демократичності. Визнання, дотримання та ефективний захист прав і свобод людини становлять основу конституційного ладу будь-якої правової держави. Система прав людини не може існувати лише на декларативному рівні – вона потребує створення чітких і дієвих механізмів реалізації та захисту.

У сучасному світі національні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні прав людини, оскільки саме держава несе основну відповідальність за їх дотримання. Міжнародні органи та стандарти встановлюють лише загальні рамки, тоді як практичне втілення цих стандартів відбувається всередині кожної країни через законодавчі, виконавчі, судові, адміністративні та громадські інституції.

Наявність загрози національній безпеці обумовило необхідність введення 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 воєнного стану на всій території України з метою спрямування діяльності органів системи охорони та оборони України на оборонний характер з метою відсічі агресивних дій російської федерації.

Воєнний стан в Україні характеризується як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [20].

Україна є учасницею основних міжнародних договорів у сфері прав людини – Європейської конвенції з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції проти катувань тощо. Відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства. Це означає, що суди та інші органи зобов'язані застосовувати міжнародні норми безпосередньо, а також враховувати практику Європейського суду з прав людини.

Після повномасштабного військового вторгнення з боку російської федерації Україна офіційно повідомила міжнародні установи про відступ від зобов'язань за Європейською конвенцією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Це пов'язано з необхідністю встановити додаткові обов'язки щодо військової служби, обмеження щодо права на приватність, свободу релігії та вираження поглядів, права на мирні зібрання, права на ефективні засоби правового захисту, права власності, права на освіту та свободу пересувань. Звісно, що це має тимчасовий характер та не становитиме порушення міжнародних договорів [31, с.35].

Найчастіше в умовах війни беззахисним стає основне право людини – право на життя. Збройна військова агресія призводить до вбивств, тілесних ушкоджень, викрадення людей на захоплених територіях і примусове вивезення, катування та нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми насильства – є прямим порушенням як права на життя, так і прав на гідність та недоторканність. Крім того, завдання шкоди здоров'ю внаслідок травмувань, неможливість доступу до медицини – є порушенням права людини на охорону здоров'я. Пошкодження або руйнування майна, порушення права власності у результаті відібрання майна, обмеження прав людини на окупованій території, відібрання дітей та розлучення із батьками, порушення права на освіту тощо. На жаль, цей перелік порушень не є вичерпним, але існуюча система правових форм та способів захисту допоможе відновити порушене право та відшкодувати завдану шкоду. Система захисту прав людини під час війни включає правові заходи, встановлені нормами національного та міжнародного права [33, с.135].

Національні механізми захисту прав людини – це сукупність державних і недержавних інституцій, правових норм, процедур та засобів, спрямованих на забезпечення реалізації, охорони і відновлення порушених прав людини на території певної держави. Вони включають як правові (нормативні), так і інституційні елементи:

правові – норми конституції, законів, підзаконних актів, які закріплюють і гарантують права людини;

інституційні – органи державної влади, суди, омбудсмани, громадські організації, що здійснюють практичний захист [37, с.93].

Основне завдання цих механізмів – створення умов для реального здійснення прав, запобігання їх порушенню та забезпечення відновлення у разі посягання.

Конституція України 1996 року є основним джерелом національного механізму захисту прав людини. У статті 3 зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Це означає, що права і свободи людини є визначальними для діяльності держави. Статті 8, 55, 56, 64 Конституції встановлюють ключові принципи: верховенство права, право на судовий захист, право на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів влади, можливість обмеження прав лише у виключних випадках, визначених законом [43, с.55].

Таким чином, Конституція не лише проголошує права, а й створює правові засади їхнього механізму реалізації.

Судова влада є центральним елементом механізму захисту прав людини. В Україні діє система судів загальної юрисдикції, які розглядають справи про порушення конституційних, цивільних, трудових, адміністративних та інших прав громадян. Громадяни можуть оскаржити незаконні рішення чи дії органів державної влади, порушення майнових чи немайнових прав, дискримінаційні дії посадових осіб тощо.

Конституційний Суд України є спеціальним органом конституційного контролю, який забезпечує верховенство Конституції. Він розглядає конституційні подання та конституційні скарги громадян щодо порушення їхніх прав законом, що застосований у судовому рішенні. Конституційна скарга стала важливим інструментом для зміцнення правового захисту після реформи 2016 року.

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмана) створений для парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод. Основні повноваження омбудсмана: розгляд скарг громадян на дії державних органів, проведення перевірок у місцях несвободи, подання до Конституційного Суду, участь у судових процесах, здійснення просвітницької діяльності у сфері прав людини [29, с.34].

Цей інститут є незалежним, діє на засадах об'єктивності, неупередженості й гласності. Омбудсман виступає посередником між громадянином і державою, забезпечуючи позасудовий захист прав людини.

Органи виконавчої влади також відіграють суттєву роль у реалізації та захисті прав. До них належать: Міністерство юстиції України, Національна поліція, Прокуратура України, служби у справах дітей, Державна служба з питань етнополітики та свободи совісті, Державна міграційна служба. Ефективність виконавчих механізмів значною мірою залежить від рівня правової культури посадових осіб, прозорості діяльності органів влади та механізмів громадського контролю.

У демократичній державі важливу роль у захисті прав людини відіграє громадянське суспільство. В Україні активно діють: Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр прав людини ZMINA, Amnesty International Ukraine, Харківська правозахисна група та інші. Вони проводять моніторинг дотримання прав людини, надають безоплатну юридичну допомогу, здійснюють адвокаційні кампанії щодо законодавчих змін.

З 2011 року в Україні функціонує система безоплатної правової допомоги. Вона має два рівні: первинна допомога – надання правової інформації,

консультацій; вторинна допомога – представництво інтересів у суді, складання документів, захист у кримінальних провадженнях. Цей механізм сприяє реальному доступу до правосуддя та забезпечує виконання принципу рівності перед законом [65, с.34].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації не тільки внесла певні корективи щодо реалізації прав людини на захист, але й стала наразі практично основним джерелом порушення прав й свобод людини та громадянина, оскільки щоденно завдає матеріальну та моральну шкоду громадянам, порушивши та зруйнувавши звичний спосіб життя громадян України. Притягнути до відповідальності всіх винних осіб наразі неможливо, оскільки військова агресія з боку росії не припиняється, але всі факти порушення прав та свобод громадян повинні фіксуватися [40, с.214].

Держава, створюючи та підтримуючи належне підґрунтя для захисту та допомоги своїм громадянам під час військової агресії російської федерації, за спільною ініціативою Офісу Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим створили веб-платформу для ефективного збору і обробки інформації про порушення прав людини російською федерацією [61, с.607].

Міжурядова платформа створена для збору доказів з метою захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та міжнародному суді ООН. Будь-яка особа, у відношенні якої було вчинено кримінальний злочин або інше правопорушення, було допущено порушення, гарантованих нормами національного або міжнародного права, її прав чи свобод, представники правозахисних організацій, експерти у сфері прав людини, представники наукової спільноти та всі, хто володіють інформацією про факти порушень прав людини або ж став свідком таких подій може зазначити про такі порушення та надіслати всі необхідні докази та інформацію на офіційну Веб-сторінку: <https://humanrights.gov.ua>.

Підсумовуючи проведений у другому розділі аналіз міжнародно-правових та національних механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів, можна зробити такі висновки:

1. Універсальна система захисту прав людини в умовах збройних конфліктів відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів гуманності та справедливості, проте її ефективність значною мірою залежить від дієздатності механізмів колективної безпеки. Система, побудована на базі ООН, зокрема Ради Безпеки та Міжнародного суду, стикається зі структурними проблемами, зумовленими зловживанням правом вето, браком обов'язкових інструментів примусу і складністю реалізації рішень. Водночас Генеральна Асамблея ООН залишається важливим політико-правовим інструментом, який забезпечує консолідацію міжнародної спільноти у відповідь на воєнну агресію та формує основу для механізмів репарацій, компенсацій і відновлення справедливості.

2. Європейська система захисту прав людини, заснована на Європейській конвенції з прав людини 1950 року та діяльності Європейського суду з прав людини, забезпечує контроль за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань і є найефективнішою регіональною моделлю захисту прав людини. У контексті збройної агресії російської федерації проти України її роль значно зросла – Суд став важливим майданчиком для міжнародного визнання фактів агресії, окупації та масових порушень прав людини.

Рішення у справах «Україна проти росії (щодо Криму)» та «Україна і Нідерланди проти росії» закріпили юридичну відповідальність держави-агресора та створили правову основу для подальших компенсаційних і репараційних процесів. Проте система має обмеження: відсутність кримінальної юрисдикції, тривалі процедури розгляду справ і відсутність реальних механізмів примусу до виконання рішень.

Виключення російської федерації з Ради Європи у 2022 році стало закономірним кроком, але водночас призвело до втрати юрисдикції Суду щодо нових порушень, що обмежило можливість оперативного захисту прав людини під час триваючої війни.

3. Національні механізми захисту прав людини – це складна система, що об'єднує правові норми, державні інституції та громадянські ініціативи, спрямовані на гарантування та відновлення порушених прав.

В Україні вона включає конституційні гарантії, судову систему, інститут омбудсмана, органи виконавчої влади, систему безоплатної правової допомоги та громадські організації. Її діяльність спирається на принцип верховенства права і міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Попри значні досягнення, національна система захисту прав людини в Україні стикається з низкою проблем: перевантаженість судів, корупційні ризики, невиконання судових рішень, недостатнє фінансування системи безоплатної правової допомоги, проблеми забезпечення прав під час воєнного стану. Вирішення цих проблем можливе шляхом подальшої судової та антикорупційної реформи, підвищення рівня правової освіти населення, розвитку електронного правосуддя, посилення громадського контролю.

Важливим є розуміти необхідність забезпечення прав людини за будь-яких обставин, особливо коли населення є найбільш уразливим через повномасштабні воєнні дії. Для фіксації всіх випадків порушення прав людини на території України, органи державної влади, з метою збору доказів щодо кожного кримінального та іншого правопорушення, яке було скоєно через збройну агресію російської федерації, створили окрему міжурядову платформу для формування доказової бази злочинних дій держави-агресора. Зазначені нововведення сприятимуть спрощенню формалізованості звернення громадян щодо захисту їх порушених прав під час війни, що корелюється з євроінтеграційною спрямованістю України.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Механізми реалізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в умовах збройних конфліктів

Реалізація міжнародно-правових стандартів – це впровадження норм міжнародного права державами для регулювання певних сфер, таких як права людини, праця, екологія тощо. Це відбувається через укладання міжнародних договорів, ратифікацію конвенцій та створення механізмів контролю, що забезпечують дотримання узгоджених правил на національному рівні.

Міжнародне гуманітарне право регулює правові відносини, що виникають у період збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру [46, с.923]. Його головне призначення полягає у визначенні меж допустимих дій під час ведення бойових операцій, захисті осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, а також у збереженні принципів гуманності навіть за умов війни. Основу нормативної бази МГП становлять чотири Женевські конвенції 1949 року та два Додаткові протоколи 1977 року, у яких закріплено правила ведення бойових дій, встановлено обмеження щодо застосування певних засобів і методів збройної боротьби та гарантії захисту поранених, військовополонених, цивільного населення й цивільних об'єктів [51, с. 419].

Поряд із міжнародним гуманітарним правом, що діє переважно в умовах збройних конфліктів, важливе місце у захисті особи займають міжнародно-правові акти у сфері прав людини (МППЛ). Вони спрямовані на забезпечення реалізації та захисту основоположних прав і свобод людини як у мирний час, так і під час надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів. Їхня дія поширюється на випадки, коли держава здійснює ефективний контроль над певною територією (наприклад, у разі окупації) або має фактичний контроль над особою, навіть за межами власної території (зокрема, у випадку затримання за кордоном) [59, с. 47-48].

До основних універсальних актів МППЛ належать документи, ухвалені в межах ООН: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [59, с. 26].

На регіональному рівні ключове значення має Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), яка запровадила ефективний механізм контролю за дотриманням прав людини в державах – членах Ради Європи [59, с. 28].

Метою МППЛ є встановлення універсальних мінімальних стандартів, що гарантують гідність, свободу та безпеку кожної людини, незалежно від громадянства чи місця перебування. У разі надзвичайних ситуацій окремі права можуть бути тимчасово обмежені, якщо це необхідно для забезпечення громадської безпеки або правопорядку. Водночас норми міжнародного права прав людини мають ширший зміст порівняно з нормами МГП, адже вони діють постійно та охоплюють усіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держави [46, с. 923].

Питання співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини упродовж тривалого часу залишалося предметом живих фахових дискусій. Складність полягала в тому, як застосовувати норми обох систем у період збройних конфліктів: їхні сфери частково перетиналися, тоді як історичні витоки, цілі та механізми реалізації істотно відрізнялися. У межах цих пошуків поступово виокремилися три підходи, що пропонували різні моделі взаємодії між МГП і МППЛ.

Сепаратистська школа пропонувала чітке розмежування сфер дії: МГП, на її переконання, регулювало виключно воєнний стан, тоді як МППЛ орієнтувалося на мирний час і, за цим підходом, не застосовувалося під час збройних конфліктів. За такого бачення колізії майже не виникали, адже норми діяли паралельно, але в різних контекстах.

Натомість інтеграційна школа пропонувала інше бачення: гуманітарне право розглядалось як частина ширшої системи МППЛ, яка продовжувала діяти

й у періоди збройних конфліктів, а МГП виконувало роль спеціальної конкретизації.

Компроміс між цими двома напрямками запропонувала комплементаристська школа, яка розглядала МГП і МППЛ як самостійні, взаємодоповнювальні системи, що регулювали ті аспекти захисту особи, які одна з них охоплювала лише частково або взагалі не охоплювала. Разом вони посилювали захист людини під час збройного конфлікту. Так, міжнародне гуманітарне право визначало статус комбатантів і військовополонених, правила ведення бойових дій і захист цивільного населення, тоді як міжнародне право прав людини охоплювало ширші сфери – свободу вираження поглядів, освіту, працю, участь у культурному житті, свободу мирних зібрань і виборчі права [46, с. 925].

Згодом саме комплементарний підхід отримав своє відображення в практиці: його застосовували Міжнародний Суд ООН, органи моніторингу прав людини ООН, Рада з прав людини, міжнародні комісії, Генеральна Асамблея ООН та правозахисні організації. Так, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 року «Агресія проти України» закликала всі сторони конфлікту суворо дотримуватися положень міжнародного гуманітарного права та поважати міжнародне право у сфері прав людини [24].

Деякі норми МГП та МППЛ мають схожий, а подекуди й ідентичний зміст. Вони містять положення, що гарантують повагу до людської гідності, право на життя, заборону катувань і жорстокого поводження. Також у них закріплено право на гуманне ставлення до осіб, позбавлених волі, право на справедливий судовий розгляд та інші основоположні права людини.

Водночас у міжнародній практиці виникають ситуації, коли одночасне застосування норм МГП і МППЛ може призводити до колізій. Це пояснюється різною сферою дії, метою та механізмами реалізації цих двох систем захисту прав людини [59, с. 53-54].

Право на життя, закріплене у статті 2 ЄКПЛ, забороняє свавільне позбавлення життя й покладає на державу обов'язок забезпечувати його захист

як на законодавчому, так і на практичному рівнях. Подібне положення міститься у спільній статті 3 до всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, яка забороняє умисні вбивства осіб, що не беруть або припинили брати участь у бойових діях.

Попри спільну мету – захист людського життя, різниця полягає у сфері дії.

ЄКПЛ застосовується за будь-яких обставин і поширюється на всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держави. Натомість Женевські конвенції діють виключно під час збройних конфліктів. Вони спрямовані на захист цивільних осіб і комбатантів, які вибули з участі у бойових діях (поранених, полонених тощо). Водночас МГП допускає можливість правомірного позбавлення життя комбатантів противника, якщо це відповідає принципам розрізнення, пропорційності та воєнної необхідності.

Інший приклад потенційної суперечності стосується утримання під вартою. Відповідно до статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, ніхто не може бути свавільно позбавлений волі. Кожна затримана особа має право бути невідкладно доставленою до суду для перевірки законності затримання [12]. Це положення є універсальним і діє за будь-яких умов, включно з періодом збройного конфлікту.

Водночас стаття 119 Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими 1949 року передбачає, що військовополонені, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування, можуть залишатися під вартою до завершення судового розгляду, а в разі засудження – до відбуття покарання. На відміну від норм Пакту, ця стаття не вимагає окремого судового рішення щодо законності самого факту утримання, оскільки воно визнається законним з моменту полону [8]. Такий підхід загалом узгоджується з логікою ведення війни та відображає баланс між військовою необхідністю і гуманністю.

Для вирішення колізій, що виникають між положеннями міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини, застосовується принцип *lex specialis derogat legi generali*, який означає, що спеціальна норма має перевагу над загальною.

Так, Міжнародний суд ООН у Консультативних висновках у справах *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (8 липня 1996 року) та *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* (9 липня 2004 року) зазначив, що під час збройного конфлікту одночасно діють як норми МГП, так і норми МППЛ. При цьому питання, безпосередньо пов'язані з веденням бойових дій, зазвичай тлумачаться за нормами МГП як *lex specialis*, тобто спеціального права, якому, як правило, надається перевага над загальними положеннями МППЛ.

Після ухвалення зазначених висновків постало питання: чи може МППЛ розглядатися як *lex specialis* і за яких саме умов. Це питання стало предметом дослідження Комісії міжнародного права у 2006 році. За результатами аналізу Комісія дійшла висновку, що універсального правила пріоритету між МГП і МППЛ не існує. Визначення спеціального характеру норми залежить від конкретних обставин справи, контексту її застосування та мети правового регулювання. Принцип *lex specialis* реалізується на основі змістовного тлумачення норм і фактичних умов конкретної ситуації [24].

Статус норми як загальної чи спеціальної визначається сферою її дії та колом суб'єктів, на яких вона поширюється. Це може залежати від того, чи діє норма у мирний час або під час збройного конфлікту, а також від того, чи адресована вона всьому населенню або лише окремим категоріям осіб (наприклад, військовополоненим).

Під час збройного конфлікту питання позбавлення життя зазвичай вирішуються шляхом застосування норм міжнародного гуманітарного права, які виконують функцію *lex specialis* у цій сфері. Правомірність ураження в таких випадках оцінюється відповідно до принципів розрізнення, пропорційності та дотримання запобіжних заходів щодо цивільного населення. Водночас у ситуаціях, що виникають на окупованих територіях, поза межами активних бойових дій або у мирний період, перевага у застосуванні може надаватися нормам міжнародного права прав людини, які забезпечують ширший захист права на життя.

Схожий підхід простежується і щодо питань утримання під вартою. У період збройного конфлікту порядок і умови утримання осіб, як правило, визначаються положеннями МГП, що враховують воєнні обставини, статус затриманих та потреби безпеки. Натомість у мирний час, а також у ситуаціях, коли відсутній безпосередній воєнний контекст, перевага у застосуванні може надаватися стандартам МППЛ.

Під час збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини реалізуються, зокрема, через судові механізми, до яких належать Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини та Міжнародний кримінальний суд.

Міжнародний суд ООН у своїй практиці, зокрема у Консультативних висновках у справах *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (1996) та *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* (2004), підкреслив, що міжнародне право прав людини не втрачає чинності під час збройних конфліктів і застосовується паралельно з міжнародним гуманітарним правом [46, с. 946]. Такий підхід закріплено у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, згідно з якою Суд вирішує спори, спираючись на міжнародне право, застосовуючи міжнародні договори, міжнародний звичай, загальні принципи права, а також судову практику та доктрину як допоміжні джерела [16].

У своїй практиці Суд виходить із того, що деякі ситуації регулюються виключно нормами міжнародного гуманітарного права, інші – лише нормами міжнародного права прав людини, а в окремих випадках обидві системи діють одночасно. У таких ситуаціях визначальним є з'ясування, яка з них має характер *lex specialis*, тобто містить точніші норми, що підлягають пріоритетному застосуванню у конкретних обставинах. Це демонструє прагнення Суду забезпечити єдність міжнародного правопорядку та належний захист людської гідності навіть у воєнних умовах.

Європейський суд з прав людини, керуючись статтею 32 ЄКПЛ, розглядає всі питання, пов'язані з тлумаченням і застосуванням положень Конвенції та її

Протоколів [5]. Водночас Суд визнає значущість норм міжнародного гуманітарного права і дедалі частіше використовує їх під час тлумачення статей Конвенції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами [46, с. 926].

Застосування права Міжнародним кримінальним судом регулюється статтею 21 Римського статуту МКС, яка визначає ієрархію джерел права, що використовуються Судом у його діяльності. Передусім МКС керується Римським статутом, Елементами злочинів та Правилами процедури і доказування. Якщо зазначені документи не містять необхідних положень, Суд може звертатися до інших міжнародних договорів і норм міжнародного права, зокрема принципів міжнародного гуманітарного права. За потреби МКС також застосовує загальні принципи права, запозичені з національних правових систем держав світу.

Важливий зв'язок між гуманітарним правом, що використовується МКС, та міжнародним правом прав людини встановлено в пункті 3 статті 21 Римського статуту МКС. У ньому зазначено, що застосування і тлумачення права МКС мають відповідати міжнародно визнаним правам людини. Це означає, що МКС не лише може, а й зобов'язаний орієнтуватися на міжнародне право прав людини як на стандарт узгодженості та критерій правомірності при тлумаченні й застосуванні положень Римського статуту МКС.

3.2. Міжнародно-правові стандарти прав людини та їх реалізація в Україні під час збройного конфлікту

Ратифікація міжнародно-правових актів є лише початковим етапом процесу реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави щодо дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Наступним і не менш важливим кроком виступає імплементація положень цих актів у національне законодавство, що забезпечує їх практичне застосування у внутрішньодержавній правовій системі [32, с. 50].

Більшість норм Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року,

Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, а також Європейської конвенції з захисту прав людини 1950 року знайшли своє відображення у змісті Конституції України [53, с. 48].

Основний Закон держави закріплює невід'ємне право кожної людини на життя, заборону катувань, жорстокого чи нелюдського поводження або покарання, гарантує недоторканність житла, захист приватного і сімейного життя, рівність усіх перед законом, право на справедливий судовий захист та можливість звернення до міжнародних правозахисних інституцій. Усі ці положення свідчать про гармонізацію національної правової системи України з міжнародно визнаними стандартами у сфері прав і свобод людини.

У випадках збройних конфліктів або інших надзвичайних ситуацій, що становлять загрозу для існування нації, міжнародне право у сфері прав людини допускає можливість тимчасового відступу держави від окремих міжнародних зобов'язань. Таке право передбачене на універсальному рівні статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, а на регіональному рівні - статтею 15 Європейської конвенції з захисту прав людини 1950 року.

Відповідно до п. 1 статті 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки і в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [64, с. 2]. Згідно з пунктом 2 статті 4 Пакту не допускається відступ від таких положень: право на життя; заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; заборона рабства; заборона позбавлення волі лише за невиконання договірних зобов'язань; заборона незаконного визнання винним у вчиненні кримінального

злочину; право на правосуб'єктність; право на свободу думки, совісті та релігії [12].

Схоже положення закріплене в п. 1 статті 15 Європейської конвенції з захисту прав людини, «що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [64, с. 3].

Відповідно до пункту 2 статті 15 Конвенції не допускається відступ від таких прав: право на життя (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій); заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; заборона рабства і підневільного стану; а також принцип, за яким ніхто не може бути покараний інакше як на підставі закону [5].

Унаслідок збройної агресії російської федерації проти України, з метою забезпечення національної безпеки, протидії агресії та збереження «балансу між захистом індивідуальних прав людини і державним інтересом» [64, с. 2], 24 лютого 2022 року в Україні було запроваджено воєнний стан відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Комплекс заходів правового режиму воєнного стану спрямований на забезпечення стабільного функціонування держави в умовах воєнних загроз. Він охоплює організаційні, правові та адміністративні дії, що дають змогу захистити критично важливі об'єкти, мобілізувати ресурси та підтримувати життєздатність держави. Такі заходи передбачають тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян, визначених статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [37, с. 94].

Ці обмеження запроваджуються в межах, необхідних для реалізації заходів, визначених частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий

режим воєнного стану», серед яких: посилення охорони стратегічних і критично важливих об'єктів; трудова повинність для працездатних осіб; використання ресурсів підприємств для потреб оборони; примусове вилучення майна для державних потреб; встановлення комендантської години; обмеження свободи пересування, в'їзду та виїзду; перевірка документів і огляд речей; заборона масових заходів; контроль діяльності засобів масової інформації та зв'язку; евакуація населення і матеріальних цінностей; нормоване забезпечення населення товарами першої необхідності, а також інші заходи, передбачені міжнародним гуманітарним правом [20].

Водночас Конституція України гарантує, що низка фундаментальних прав і свобод не підлягає обмеженню навіть у період воєнного стану. До них належать права, закріплені у статтях 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України, зокрема право на життя, заборона катувань, свобода думки, совісті та релігії, які залишаються невід'ємними й недоторканими [37, с. 94].

При цьому на перший план висувається необхідність забезпечення балансу між законністю обмежень і недопущенням зловживань правом, а також створення ефективних механізмів контролю за добросовісністю дій держави.

На нашу думку, однією з найбільш дискусійних тем серед громадян України є питання мобілізації та проходження військової служби.

Конституція України у статті 3 визначає життя людини найвищою соціальною цінністю, а стаття 27 закріплює невід'ємне право кожного на життя та покладає на державу обов'язок його захищати. Водночас у період збройного конфлікту діють спеціальні норми МГП. Згідно зі статтями 48 і 52 Протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій, законними цілями нападу можуть бути комбатанти. Це означає, що позбавлення життя комбатанта під час бойових дій, якщо воно здійснене відповідно до норм МГП, не розглядається як порушення права на життя [2].

Європейська конвенція з прав людини у пункті 2 статті 15 також допускає відступ від права на життя, якщо смерть настала внаслідок правомірних воєнних дій [5].

Практика Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність урахування норм МГП у таких випадках. Так, у справі *Hassan v. the United Kingdom* (2014) Суд визнав, що під час збройного конфлікту застосування норм гуманітарного права може виправдовувати обмеження окремих прав, якщо це відбувається відповідно до «законів і звичаїв війни» [26].

Українське законодавство – зокрема Закон України «Про військовий обов’язок і військову службу» та Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» – встановлює обов’язок громадян брати участь в обороні держави. Призов на військову службу автоматично надає особі статус комбатанта як члена Збройних Сил України. Статті 17 і 65 Конституції України визначають захист суверенітету та територіальної цілісності найважливішою функцією держави і справою всього народу, а захист Вітчизни – обов’язком кожного громадянина. Ухилення від мобілізації або військової служби тягне юридичну відповідальність.

У такій ситуації виникає правова колізія (конфлікт): з одного боку, особа, яка за національним законодавством має статус комбатанта і може бути законною ціллю під час війни, не завжди бажає ризикувати власним життям; з іншого – міжнародне гуманітарне право не передбачає можливості особистої відмови від цього статусу з мотивів самозбереження, адже регулює насамперед відносини між сторонами збройного конфлікту, а не між громадянином і державою. У подібних випадках Європейська конвенція з прав людини тлумачиться з урахуванням норм МГП, що підтверджується практикою ЄСПЛ.

Для пошуку виходу з цього конфлікту необхідно врахувати відмінність між правами та обов’язками людини.

Науковці В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко зауважують, що «права людини являють собою її можливості, необхідні для нормального існування та розвитку як особистості, певні невід’ємні можливості особистої свободи, вільної життєдіяльності в суспільстві» [49 с. 43-45]. Іншими словами, права людини можуть бути реалізовані лише за умов безпечного середовища.

Як зазначає М. В. Савчин, «обов'язок в силу своєї природи, на відміну від прав і свобод (виражають міру можливої поведінки), визначає міру необхідної поведінки, тобто такої, яка повинна бути здійснена особою в силу законодавчого припису. Окрім цього, на відміну від прав, обов'язки мають більшою мірою позитивний характер, а тому повинні бути чітко регламентовані законодавцем. Якщо право людини показує її можливості, то обов'язки – обмеження вказаних можливостей» [58 с. 382].

Такі науковці, як О.О. Боярський, Б.Я. Кофман, визначають «конституційний обов'язок як встановлену державою в інтересах усіх членів суспільства і закріплену в Конституції необхідність, що встановлює кожному громадянину відповідний вид і міру поведінки, а також відповідальність за неналежне її виконання» [31 с. 39].

Погляди науковців узгоджуються зі статтею 29 Загальної декларації прав людини, яка передбачає, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості.

В умовах збройного конфлікту держава надає пріоритет колективному обов'язку забезпечення національної безпеки над індивідуальним бажанням уникнути ризику для життя, оскільки саме існування держави є передумовою реалізації всіх інших прав і свобод людини.

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає захист Вітчизни як конституційний обов'язок громадян України (стаття 1).

Військова служба має статус державної служби особливого характеру та полягає у професійній діяльності громадян, придатних за станом здоров'я і віком, спрямованій на захист суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави (стаття 2) [17].

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлює низку підстав для надання відстрочки від призову, а Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» – підстави для звільнення від проходження служби: за станом здоров'я, сімейними обставинами чи віком, однак не передбачає звільнення з мотивів самозбереження.

Військова служба, як форма державної служби особливого характеру, зумовлена, насамперед, збройною агресією російської федерації проти України, яка становить серйозну суспільну небезпеку та загрожує життю всієї нації.

З цією метою Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» запроваджено систему соціального й правового захисту військовослужбовців та їхніх сімей, що створює сприятливі умови для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Крім того, у випадку участі в бойових діях, отримання інвалідності чи загибелі Захисника, під час захисту Батьківщини, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначає правовий статус ветеранів війни та їхніх родин, забезпечує їм пільги, соціальний захист і державну підтримку, тим самим визнаючи їхню жертву для держави та всього українського народу.

Підсумовуючи проведений у третьому розділі аналіз реалізації міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини під час збройних конфліктів, можемо зробити такі висновки:

1. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини діють паралельно як комплементарні режими: перше детально регулює правила ведення бойових дій і захист осіб, виведених із бою, друге забезпечує безперервні мінімальні стандарти прав і свобод. Колізії між нормами вирішуються за принципом *lex specialis derogat legi generali*.
2. Узгоджене застосування норм підтверджується практикою міжнародних судових інституцій: Міжнародний суд ООН визнає паралельну дію МГП і МППЛ та застосування принципу *lex specialis*; ЄСПЛ, тлумачачи положення ЄКПЛ у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, враховує норми МГП; МКС забезпечує індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини з дотриманням міжнародно визнаних стандартів прав людини.
3. Реалізація міжнародно-правових стандартів в Україні під час збройної агресії відбувається шляхом тимчасового обмеження деяких прав, що

дозволено міжнародними договорами, але при цьому держава зберігає найважливіші, невід’ємні права людини – право на життя, заборону катувань, свободу совісті та віросповідання. Мобілізація та військова служба розглядаються як виконання конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни, що забезпечує баланс між правами особи та інтересами держави й підтверджує пріоритет колективної безпеки як передумови реалізації інших прав і свобод.

ВИСНОВКИ

У цій кваліфікаційній роботі була детально розглянута тема «Механізми захисту прав людини в збройних конфліктах». Проаналізовані та розкриті основні питання, що пов'язані з дослідженням, а саме: визначене поняття та зміст механізмів захисту прав людини в збройних конфліктах, історичний розвиток становлення цих механізмів захисту; досліджені міжнародно-правові та національні механізми захисту прав людини під час збройних конфліктів; проаналізовані правила реалізації міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини під час війни.

На підставі проведеного дослідження можливо зробити наступні висновки:

1. Визначене поняття механізмів захисту прав людини в збройних конфліктах. Це система міжнародно-правових і національних засобів, спрямованих на забезпечення дотримання прав цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які страждають від війни. Вони поділяються на міжнародно-правові механізми (універсальні та регіональні) та національні механізми.

2. Установлено, що об'єктом правового захисту виступають права людини, які визначаються міжнародними стандартами прав людини, що задають напрям розвитку права; гарантують людині універсальний рівень безпеки і гідності; інтегрують державу у світову спільноту демократичних країн.

3. Констатовано, що формування міжнародної системи захисту прав людини стало закономірним результатом історичного розвитку світової спільноти та усвідомлення цінності людського життя. Еволюція міжнародних відносин поступово привела до появи універсальних механізмів, спрямованих на захист прав і свобод людини, ключову роль серед яких відіграли Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй та прийняті під її егідою основоположні документи – Статут ООН, Загальна декларація прав людини та Міжнародні пакти 1966 року.

4. Доведено, що недосконалість універсальних механізмів, зокрема складність забезпечення виконання рішень Ради Безпеки ООН, сприяла формуванню регіональних систем захисту прав людини. Найефективнішою з них стала європейська система, побудована на Європейській конвенції з прав людини та діяльності Європейського суду з прав людини, який забезпечує реальний контроль за дотриманням державами-учасницями своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

5. З'ясовано, що розвиток міжнародного гуманітарного права став важливим етапом еволюції міжнародного правопорядку та відображенням прагнення світової спільноти поєднати військову необхідність із принципами гуманності. Його становлення базувалося на створенні Міжнародного комітету Червоного Хреста, ухваленні Женевської конвенції 1864 року, а згодом – Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів 1977 року. Ці документи визначили сучасні стандарти захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях, та закріпили принципи гуманного поводження під час збройних конфліктів.

6. Встановлено, що утвердження принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та злочини проти людяності отримав розвиток через створення міжнародних судових органів, зокрема Міжнародного кримінального суду, який відіграє ключову роль у забезпеченні відповідальності за найтяжчі порушення гуманітарного права й сприяє зміцненню міжнародної безпеки.

7. Констатовано, що універсальна система захисту прав людини в умовах збройних конфліктів відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів гуманності та справедливості, проте її ефективність значною мірою залежить від дієздатності механізмів колективної безпеки. Система, побудована на базі ООН, зокрема Ради Безпеки та Міжнародного суду, стикається зі структурними проблемами, зумовленими зловживанням правом вето, браком обов'язкових інструментів примусу і складністю реалізації рішень. Водночас Генеральна Асамблея ООН залишається важливим політико-правовим інструментом, який забезпечує консолідацію міжнародної спільноти у відповідь

на воєнну агресію та формує основу для механізмів репарацій, компенсацій і відновлення справедливості.

8. Встановлено, що європейська система захисту прав людини, заснована на Європейській конвенції з прав людини 1950 року та діяльності Європейського суду з прав людини, забезпечує контроль за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань і є найефективнішою регіональною моделлю захисту прав людини.

У контексті збройної агресії російської федерації проти України її роль значно зросла – Суд став важливим майданчиком для міжнародного визнання фактів агресії, окупації та масових порушень прав людини. Рішення у справах «Україна проти росії (щодо Криму)» та «Україна і Нідерланди проти росії» закріпили юридичну відповідальність держави-агресора та створили правову основу для подальших компенсаційних і репараційних процесів. Ці рішення мають історичне значення, оскільки вперше на рівні міжнародного права юридично підтвердили факт окупації частини української території та встановили відповідальність російської федерації за системні порушення прав людини.

Проте система має обмеження: відсутність кримінальної юрисдикції, тривалі процедури розгляду справ і відсутність реальних механізмів примусу до виконання рішень. Виключення російської федерації з Ради Європи у 2022 році стало закономірним кроком, але водночас призвело до втрати юрисдикції Суду щодо нових порушень, що обмежило можливість оперативного захисту прав людини під час триваючої війни.

9. Встановлено, що національні механізми захисту прав людини – це складна система, що об'єднує правові норми, державні інституції та громадянські ініціативи, спрямовані на гарантування та відновлення порушених прав.

В Україні вона включає конституційні гарантії, судову систему, інститут омбудсмена, органи виконавчої влади, систему безоплатної правової допомоги

та громадські організації. Її діяльність спирається на принцип верховенства права і міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Попри значні досягнення, національна система захисту прав людини в Україні стикається з низкою проблем: перевантаженість судів, корупційні ризики, невиконання судових рішень, недостатнє фінансування системи безоплатної правової допомоги, проблеми забезпечення прав під час воєнного стану. Вирішення цих проблем можливе шляхом подальшої судової та антикорупційної реформи, підвищення рівня правової освіти населення, розвитку електронного правосуддя, посилення громадського контролю.

10. Констатовано, що важливим є розуміти необхідність забезпечення прав людини за будь-яких обставин, особливо коли населення є найбільш уразливим через повномасштабні воєнні дії. Для фіксації всіх випадків порушення прав людини на території України, органи державної влади, з метою збору доказів щодо кожного кримінального та іншого правопорушення, яке було скоєно через збройну агресію російської федерації, створили окрему міждержавну платформу для формування доказової бази злочинних дій держави-агресора. Зазначені нововведення сприятимуть спрощенню формалізованості звернення громадян щодо захисту їх порушених прав під час війни, що корелюється з євроінтеграційною спрямованістю України.

11. Констатовано, що Україна ратифікувала Римський статут 21 серпня 2024 року, що стало важливим кроком у зміцненні її співпраці з МКС. Водночас російська федерація не є стороною Римського статуту МКС, що ускладнює застосування до неї механізмів міжнародного правосуддя. Попри це, участь України у системі МКС має практичну та правову цінність, оскільки дозволяє здійснювати належну кваліфікацію воєнних злочинів, фіксувати докази та взаємодіяти з іншими державами щодо передачі чи екстрадиції підозрюваних. Водночас питання реалізації юрисдикції щодо злочину агресії залишається невирішеним через залежність цього процесу від політичної волі Ради Безпеки ООН, тому для України актуальним залишається створення спеціального міжнародного трибуналу з розслідування злочину агресії проти неї.

12. З'ясовано, що міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини діють паралельно як комплементарні режими: перше детально регулює правила ведення бойових дій і захист осіб, виведених із бою, друге забезпечує безперервні мінімальні стандарти прав і свобод. Колізії між нормами вирішуються за принципом *lex specialis derogat legi generali*.

Узгоджене застосування норм підтверджується практикою міжнародних судових інституцій: Міжнародний суд ООН визнає паралельну дію МГП і МППЛ та застосування принципу *lex specialis*; ЄСПЛ, тлумачачи положення ЄКПЛ у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами, враховує норми МГП; МКС забезпечує індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі злочини з дотриманням міжнародно визнаних стандартів прав людини.

13. Наголошено, що міжнародне гуманітарне право продовжує відігравати ключову роль у забезпеченні гуманності під час збройних конфліктів. Порушення норм, закріплених у чотирьох Женевських конвенціях 1949 року та двох Додаткових протоколах 1977 року, тягне за собою кримінальну відповідальність. Ці документи спрямовані на обмеження методів і засобів ведення воєнних дій, а також на захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях – поранених, військовополонених і цивільного населення.

14. Встановлено, що реалізація міжнародно-правових стандартів в Україні під час збройної агресії відбувається шляхом тимчасового обмеження деяких прав, що дозволяється міжнародними договорами, але при цьому держава зберігає найважливіші, невід'ємні права людини – право на життя, заборону катувань, свободу совісті та віросповідання. Мобілізація та військова служба розглядаються як виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, що забезпечує баланс між правами особи та інтересами держави й підтверджує пріоритет колективної безпеки як передумови реалізації інших прав і свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові джерела:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 черв. 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
5. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція ООН від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154
8. Конвенція про поводження з військовополоненими: Женевська Конвенція ООН від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_153
9. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях: Конвенція ООН від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
10. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція ООН від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152

11. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042
14. Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії від 11 червня 2010 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10284?an=2>
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 червня 1998р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
16. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
17. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
18. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
19. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2005р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
21. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
22. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Спеціальна література:

23. Atlantic Council. Ukraine ratifies Rome Statute but must address concerns over ICC jurisdiction. *UkraineAlert*, 23 серп. 2024. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-ratifies-rome-statute-but-must-address-concerns-over-icc-jurisdiction>
24. Centre for Civil Liberties. Lex specialis derogat generali: simultaneous (complementary) applicability of International Humanitarian Law and Human Rights. URL: <https://ccl.org.ua/en/positions/lex-specialis-derogat-generalis-simultaneous-complementary-applicability-of-international-humanitarian-law-and-human-rights/>
25. D'Amato A. Human Rights as Part of Customary International Law: A Plea for Change of Paradigms. *Faculty Working Papers*. 2010. Paper 88. URL: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/facultyworkingpapers/88>
26. Human Rights Law Centre. ECHR Grand Chamber finds deprivation of liberty does not violate EU Convention where carried out in accordance with Geneva Conventions. *Case Summaries*. 2014. URL: https://www.hrlc.org.au/case-summaries/echr-grand-chamber-finds-deprivation-of-liberty-does-not-violate-eu-convention-where-carried-out-in-accordance-with-geneva-conventions/?utm_source=chatgpt.com
27. Moyn S. The Last Utopia: Human Rights in History. *Harvard University Press*, 2010. URL: <https://docenti.unimc.it/benedetta.barbisan/teaching/2017/17581/files/the%20last-utopia-human-rights-in-history>
28. The Asser Institute. The domestic implementation of IHL in Ukraine (updated Ukraine). 2021. URL: <https://www.asser.nl/media/794858/2021-the-domestic-implementation-of-ihl-in-ukraine-updated-українська.pdf>
29. Баштанник А. Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. 1. 2023. С. 29-34.
30. Білодід С. І., Шульга В. О. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні міжнародних стандартів захисту прав людини. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2025. Вип. 88(4). С. 21–27.

31. Боярський О. О., Кофман Б. Я. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина як зміст конституційно-правового статусу. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. Т. 1. Вип. 3. С. 34–42.

32. Величко Д. М. Ратифікація та імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство: сутність, значення, доцільність. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С.46-51.

33. Войціховський А. В., Бакумов О. С. Збройна агресія російської федерації проти України як загроза системі колективної безпеки. *Право і безпека*. 2023. № 1. С. 134–145.

34. Гуцова О. С. Роль Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй у вирішенні міжнародних конфліктів. *Law. State. Economy*. 2020. № 2. С. 116–121.

35. Дорошенко Е. Механізми захисту та обмеження прав і свобод людини і громадянина в епоху штучного інтелекту та кібердемократії. *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 110-118.

36. Жуковська Я. М. Напрями реформування ООН: Рада Безпеки. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 8–12.

37. Крусян А. Р. Конституційно-правовий статус та обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Альманах права*. 2022. Вип. 13. С. 93–97.

38. Кузнецова М. Ю. Принцип недискримінації в міжнародному механізмі захисту прав людини. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 31-35.

39. Лісогорова К., Свистун Д. Від Ліги Націй до ООН: історія становлення універсальних міжнародних організацій колективної безпеки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 3 (23). С. 5–15.

40. Маньгора В. В., Горобець Л. С., Забелін Г. Т. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Інформація і право*. 2024. № 1. С.210–218.

41. Медведєва М. О. Міжнародний компенсаційний механізм як засіб реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти України. *Право України*. 2024. № 2. С. 61–75.
42. Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4. С. 24-34.
43. Митник О. В. Роль Конституційного Суду України в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 53–57.
44. Міжнародне гуманітарне право та захист прав людини. *Національна академія внутрішніх справ*: веб-сайт. 2023. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_7.html
45. Падалка М. А. Актуальні питання проблемності притягнення до міжнародної відповідальності держави за вчинення акту агресії. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Право. 2022. Вип. 13. С. 161–166.
46. Пашинна Л. В. Взаємодія міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у контексті збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 922–928.
47. Пашинна Л. Міжнародно-правовий захист прав людини під час збройних конфліктів у історичній ретроспективі. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 2. С. 68–81.
48. Пилипенко В. П. Воєнні злочини як серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року в контексті міжнародного кримінального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 81–93.
49. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: Академічний курс: підруч. У 2 т. Т. 2. Київ: Юридична думка, 2006. 800 с.
50. Предместніков О. Г., Кривцов Д. В. Міжнародно-правові механізми забезпечення відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності в

Україні. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 2. С.112–119.

51. Примаков К. Ю., Бідняк С. С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С.417–420.

52. Рабінович С. П. Науковий коментар до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 «Сприяння правовому захисту та забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України», ухваленої 14 листопада 2022 р. *Право України*. 2024. № 8. С. 24–30.

53. Раданович Н. М. Роль Конституції України в механізмі національної імплементації міжнародних стандартів прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип.3(1). С. 45–50.

54. Радченко О. Родові ознаки категорії механізм в соціальних науках. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 19–25.

55. Ребкало М. М., Олійник В. С. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод як джерело конституційного права України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія : Право. 2021. № 1. С. 7–18.

56. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаний з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 70. С. 141–145.

57. Ромців О. І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 168–172.

58. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / відп. ред. М. О. Баймуратов. Київ: Правова єдність, 2009. 1008 с.

59. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб.; підгот. в рамках реалізації і за підтримки Програми ЄС ERASMUS+ 573861-EPP-

1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP "European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova" – HRLAW. Харків: Лисенко І. Б., 2019. 206 с.

60. Сенчук І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 189-191.

61. Смирнов М. І. Притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини, скоєні в Україні під час повномасштабного військового вторгнення: юрисдикційні аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 607–612.

62. Тополевський Р. Б. Юридична відповідальність за порушення людських прав і воєнні злочини під час агресії Російської Федерації проти України: передумови та перспективи. *Право України*. 2023. № 6. С. 85–95.

63. Цебенко С. Б. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Протоколи до неї. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С.596–598. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/135.pdf

64. Чевичалова Ж. В. Правові підстави відступу України від окремих зобов'язань, визначених міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21

65. Шевчук О. Р., Юркевич І.І. Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 21. С. 30-37.

66. Яцковина В. В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 49–53.